

BIBLIOGRAPHISCHE ADVERSARIA.

VIERDE DEEL.

N°. 7 en 8.

INHOUD: De oudst bekende Nederlandsche boekdrukkerij, door M. F. A. G. CAMPBELL. — De „Summa der Godliker schrifturen“, door P. A. TIELE. — Een vergeten boek van Caspar Jansz. Coolhaes, door T. J. I. ARNOLD. — Johan van Nijenborgh's werken, door jhr. J. E. H. HOOFT VAN IDDEKINGE. — De Bibliotheca Thysiana te Leiden. — A. Willems, Les Elzevier, door P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK. — Wagenaar's Vaderlandsche historie, eene aan-teekening op de Bibliographische Adversaria, III, 171 vv., door J. G. FREDERIKS. — Catalogus van boeken.

SPRINGER-SCIENCE+BUSINESS MEDIA, B.V

BIBLIOGRAPHISCHE ADVERSARIA.

VIERDE DEEL.

N°. 7 en 8.

INHOUD: De oudst bekende Nederlandsche boekdrukkerij, door M. F. A. G. CAMPBELL. — De „Summa der Godliker schrifturen“, door P. A. TIEBE. — Een vergeten boek van Caspar Jansz. Coolhaes, door T. J. I. ARNOLD. — Johan van Nijenborgh's werken, door jhr. J. B. H. HOOFT VAN IDDEKINGE. — De Bibliotheca Thysiana te Leiden. — A. Willems, Les Elzevier, door P. A. M. BOELE VAN HENS-BROEK. — Wagenaar's Vaderlandsche historie, eene aantekening op de Bibliographische Adversaria, III, 171 vv., door J. G. FREDERIKS. — Catalogus van boeken.

SPRINGER-SCIENCE+BUSINESS MEDIA, B.V

Deze ADVERSARIA verschijnen op onbepaalde tijden. Blijkt het dat de voorhanden of ingezonden stof voor eene geregelde maandelijksche uitgave toereikend is, dan zal daartoe worden overgegaan. Alle bijdragen worden ingewacht aan het adres van den uitgever.

De prijs van 10 afleveringen bij intekening is f 2.50. Afzonderlijke afl. 30 cents.

Van het 1^e, 2^e en 3^e deel zijn nog eenige weinige exemplaren voorhanden.

Martinus Nijhoff belast zich met de bezorging van alle boeken die niet in zijne Catalogussen voorkomen. Alle bestellingen worden spoedig en met nauwgezetheid uitgevoerd.

Voor inlichtingen aangaande oude en nieuwe boeken, de literatuur van het een of ander onderwerp, enz. gelieve men zich rechtstreeks tot hem te richten.

MARTINUS NIJHOFF beveelt zich aan tot het aankopen van geheele bibliotheken, of ook van enkele boeken van waarde, handschriften, autografen, enz.

Voor publieke veilingen worden grotere en kleinere bibliotheken steeds door hem aangenomen.

ISBN 978-94-015-1868-0 ISBN 978-94-015-3043-9 (eBook)
DOI 10.1007/978-94-015-3043-9

DE OUDST BEKENDE NEDERLANDSCHE BOEKDRUKKERIJ.

Aan allen, die zich meer dan oppervlakkig hebben bezig gehouden, met de geschiedenis der boekdrukkunst in Nederland, — die de voornaamste werken over dit vak hebben bestudeerd, — is het bekend, dat er in ons vaderland, vóór dat Nic. Ketelaer en Ger. de Leempt in 1473 te Utrecht optraden, eene drukkerij heeft bestaan. In die drukkerij zijn verschillende lettersoorten gebezigd, welke alle tot éenzelfde type zijn terug te brengen en welke zoo groote familiegelijkenis hebben met de letters door Ketelaer en de Leempt gebruikt, dat Ger. Meerman de boeken daarmede gedrukt beschouwde uit diezelfde oude werkplaats afkomstig te zijn, tot dat het ontdekken van een exemplaar der *Historia Scolastica* van Petrus Comestor, van 1473, waaraan alleen de utrechtsche drukkers hun naam hebben gehecht, hem uit de dwaling bracht.

Met die oude lettersoorten zijn gedrukt, behalve een aantal uitgaven van de latijnsche spraakkunsten van Ael. Donatus en Alexander Gallus, de volgende boeken: De vier verschillende uitgaven (twee latijnsche en twee hollandsche) van den *Spiegel* onzer behoudenis, het *Abecedarium*, Guil. de Saliceto *De salute corporis*, Joh. de Turrecremata *De salute animae*, Pii II *Tractatus de amore*, Laurentii Vallae *Facetiae morales et Franciscus*

Petrarcha De salibus virorum illustrium, Catonis disticha, en Ludovici (Pontani) de Roma Singularia juris, waarachter Pii II Tractatus et Epitaphia.

Vroeger werden al die boeken toegeschreven aan de eerste helft der vijftiende eeuw en aan Haarlem. Zij waren het werk, meende men, van den uitvinder der boekdrukkunst. Later is, vooral door het werk: De Costerlegende, van dr. A. van der Linde, in die meening eene kentering, ja eene geheele omkeering gekomen en men heeft er zich toe moeten beperken daarin de voortbrengselen te zien van de oudste nederlandsche boekdrukkerij die onmiddelijk aan die van Ketelaer en de Leempt is voorafgegaan. Waar zijn die stukken gedrukt? Te Haarlem, pleeg men te zeggen.

Later, toen Haarlem veel van hare belangrijkheid in het vraagstuk verloren had, heeft men zich afgevraagd, welke plaats in Nederland het meest daarvoor in aanmerking mocht komen? En men heeft bevonden, dat de houtsneêplaten van den Spiegel onzer behoudenis, die in 1483 door Johannes Veldener, te Culenborg, op nieuw zijn afgedrukt, reeds in 1481 in zijn bezit waren toen hij te Utrecht woonde en er enkele van bezigde tot versiering van de Epistolen ende evangelien, welke in dat jaar op S. Victorsavont zijne persen verlieten.

Van dat oogenblik af houdt men voornamelijk op Utrecht het oog als de plaats waar die oudste drukkerij te niet gegaan was, waar de daarin gebruikte houtsneêplaten nog bewaard werden en waar ze door den uit Leuven overgekomen Veldener gevonden en op nieuw gebezigd zijn. Ik heb daarom in mijne Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle, bij de beschrijving dezer stukken, steeds als drukoord vermeld: Utrecht (?). Thans komt een onverwacht feit op nieuw

de aandacht, der navorschers naar de eerste nederlandsche drukkerij, op Utrecht vestigen.

In een foliant, in den oorspronkelijken band gebonden, met al de kenteekenen dat die band nimmer uit elkander is geweest, zit achter het Quadragesimale van Leonardus de Utino (te Deventer om 1480 bij Rijkert Paffroed gedrukt) en de Postilla Epistolarum et Evangeliorum de tempore et de sanctis van Guillermus Arvernus Parisiensis (te Bazel bij Bernard Richel om 1480 van de pers gekomen) een blad papier gebonden hetwelk dadelijk in het oog springt en met de zoo kennelijke groote lettersoort van Ludovici Pontani de Roma Singularia juris is gedrukt. Mijn vriend, de bibliothecaris der utrechtsehe universiteitsboekerij, P. A. Tiele, die de goedheid had mij het werk toe te zenden, wees mij er op, dat de aanwezigheid van een blad uit de Singularia juris in een band, te Utrecht vervaardigd, waarin het als schutblad en dus door den binder geplaatst is, een nieuw bewijs vormt voor de bewering, dat die eerste boekdrukkerij te Utrecht moet geweest zijn, omdat de afval er van zich te Utrecht bevond. En dat de band uitsluitend Utrechtsch is blijkt uit de inscriptie op het voorschutblad: *pertinet regularibus in traiecto*. Deze band draagt in de utrechtsehe boekerij het nummer: *Theologia, folio n°. 213*.

Ik vond dit feit op zich zelf reeds voldoende om er al mijne aandacht op te vestigen. Wij bezitten, helaas! zoo weinig betrouwbare gegevens over de geschiedenis der boekdrukkunst in dat eerste tijdperk, dat elke aanwijzing dankbaar ontvangen moet worden. Maar ook in een ander opzicht is dat blad opmerkelijk. De heer Tiele schreef er op: „blad uit Ludovicus (Pontanus) de Roma Singularia juris (Campbell n°. 1186) „ en ik had niets eerder te doen dan den inhoud er van te vergelijken met een volledig

exemplaar van dat boek in de Koninklijke Bibliotheek bewaard. Tot mijne groote verwondering trof ik het daarin niet aan en ik moet het derhalve er voor houden, dat dit blad behoord heeft aan een soortgelijk boek, wellicht ook door Ludovicus de Roma geschreven, dat stellig uit dezelfde drukkerij afkomstig is maar dat tot heden toe onbekend is gebleven. De typen zijn dezelfde die afgebeeld staan bij Holtrop, *Monuments typographiques*, op plaat 23 (9), het getal regels is bij beiden even groot en de geheele wijs van bewerking komt overeen.

Ik laat hier de beschrijving volgen van dit fragment met de betuiging, dat ik te vergeefs in de werken van Ludovicus, voor zoo verre die mij ten dienste staan, heb gezocht naar den volledigen tekst, ten einde te kunnen aangeven welk gedeelte er van wij hier voor ons hebben.

Voorzijde, regel 1: Sacre pagīe appellōe an ecīā vemat ius canoi // cū. (*enz.*) *regel 10:* Appellōe armo2+ nō solū gladij. sed fustes 7 lapi // des cōtinētur (*enz.*) *regel 26:* valetudiāri9. no. spe. ti. de seu . p. vt autē. * . illud autē //

Keerzijde, regel 1: Appellōne rei imobilis an pecua cōtineat~. De // hoc (*enz.*) *regel 20:* rē nob. nō peti9 miā3 sb' noīe dīnutiō q5 a deo peti9 // ali9 tractat9 eiusdē de duplici adul // terio corporali videlicet 7 spiritali. // (C) irca hanc materiā qro pmo an liceat virū cū // mlēre extranea balneari vl' ecōtra. Dic briter // q' non. et in viro pena est puatio doationis ppter // nupcias ī mlēre puatio dotis. C. de repu. l. vltiā. 7 de //

Het geldt hier dus niets minder dan een vroeger onbekend boek uit die eerste drukkerij welke wij, nu met meer grond nog dan weleer, de utrechtsche mogen noemen en die, voorgangster van de persen van Nic. Ketelaer en Ger. de Leempt, ons de drukwerken geschonken heeft welke zoo lang voor voortbrengselen van haarlemsche persen en voor Costeriana hebben gegolden.

's Gravenhage,
11 December 1880.

M. F. A. G. CAMPBELL.

DE „SUMMA DER GODLIKER SCRIFTUREN.”

In sommige protestantsche bladen is reeds de aandacht gevestigd op de nieuwe uitgave van een werkje uit den Hervormingstijd, nl. „Die Summa der Heiligen Schrift. Ein Zeugnis aus dem Zeitalter der Reformation für die Rechtfertigung aus dem Glauben, herausgegeben von Karl Benrath, Professor an der Universität Bonn.” (Leipzig, Fernau. 1880). Het is de vertaling van een, zoo het schijnt, oorspronkelijk Hollandsch geschrift, dat ook in andere talen overgezet, grooten opgang gemaakt en tot heftige vervolging van de verspreiders aanleiding gegeven heeft. Prof. Benrath betoogt op goede gronden dat de schrijver een niet onbekend geestelijke is, vroeger te Utrecht woonachtig, met name Henricus Bommelius of Hendrik van Bommel, die zich al vroeg bij de Hervormingsgezinden aansloot en later te Wezel en elders het predikambt vervulde.

De Hollandsche uitgave van de „Summa”, die Prof. Benrath vertaalde, is van 1526 doch heet: „nu weder om zeer neerstelick ghecorrigeert”. De eerste uitgaaf kan niet jonger zijn dan 1523, omdat van dat jaar de fransche vertaling, te Bazel verschenen, dagteekent. Ook werd het boekje reeds den 23 Maart 1524 bij plakkaat verboden en de drukker, Jan Seversen te Leiden, voor de uitgave van dat en andere kettersche geschriften vervolgd. Of ook de uitgave van 1526 bij hem van de

pers gekomen is (te Amsterdam, waarheen hij zich schijnt begeben te hebben toen men hem in 1525 ook uit Utrecht verbannen had), zal misschien door vergelijking van de letter en van het randwerk om den titel met andere uitgaven van dien tijd zijn uit te maken. Een facsimile van dien titel vindt men bij Benrath.

Of zich op een onzer Nederlandsche Bibliotheken nog een exemplaar bevindt van de „Summa” van 1523 of 1526 was tot heden niet gebleken. Uit het bericht dat de Evangelische Maatschappij eene Hollandsche uitgave het licht zal doen zien, behoeft men, zoo ik verneem, niet op te maken dat die Maatschappij een exemplaar der oorspronkelijke uitgave onder hare berusting heeft.

Toevallig kwam mij, juist na de kennismaking met het werkje van Benrath, waarop Prof. Doedes de welwillendheid had mij opmerkzaam te maken, op de Bibliotheek der Utrechtsche Universiteit een bundeltje in handen, dat voor de geschiedenis van de „Summa” eene bijdrage levert. Het is een perkamenten omslag uit de zestiende eeuw, afkomstig van Arn. Buchelius, waarin de volgende geschriften, alle in kl. 8°. bijeengevoegd zijn: ¹⁾

1. Summa der godliker scrifturen oft een Duytsche Theologie, leerende enz. Nu weder om seer neerstelick ghecorrigeert. Zonder drukplaats of jaar. 80 ff. Signatuur A—Kv.

De houtsneerand en de drie eerste regels van den titel (eveneens in hout gesneden) zijn dezelfde als in de uitgave van 1526. De gegoten lettertypen verschillen.

2. Dat Ander deel van die Summa der godlicker

¹⁾ Slechts vier van de negen zijn in den gedrukten catalogus vermeld, daaronder niet 1 en 2.

Schriftueren oft Duytscher Theologien, allen Christen menschen seer van noode ende profijtelijc: Leerende van de gheboden Gods, ende gheboden ende Raden der menschen. Zonder drukplaats of jaar. 48 ff. Signatuur a—f v.

Titel in houtsneerand, verschillend van 't 1e deel. Lettertypen dezelfde als 1. Van dit tweede deel in de uitg. van 1526 wordt door Prof. Benrath melding gemaakt in de Jahrbücher für protest. Theologie 1881, p. 141.

3. Sinte Jans vijfthiende Capittel wt gheleyt. Inhoudende acht schoone leeringen, te weten, vander gemeynschap Christi, vanden goeden wercken, hoemen voor Godt gherechtvaerdicht wordt enz. Zonder drukplaats of jaar. 118 ff. Signatuur A—O iij. — Lettertypen als van 1 en 2.

4. Een costelicke wtlegghinge oft expositie op die x Gheboden ende op dat Pater noster, na die rechte waarheyt der heyligher scripture. Zonder drukplaats of jaar. 78 ff. Signatuur a—g ij.

Titel in houtsneerand. Lettertypen verschillend van 1—3, doch overeenkomende met 7.

5. Een schoon sermoon van Christus rijcke, heerlicheyt ende macht . . . M.D.xliij. — Aan 't slot: Ghedruct Thantwerpen bij Steuen Merdmans. M.D.Xliij. 12 ff. Signatuur A.—B iij.

Lettertypen als van 1—3. Het formaat is iets kleiner.

6. Een expositie op den hondersten en sessentwintichsten Psalm van Daud. — Aan 't slot: Ghedruct bi mi Nielaes van Oldentorch. Zonder jaar. 31 ff. Signatuur A—D iij.

7. Een warachtighe Pronosticatie ende Almanach wt die alder outste ende warachtichste boecken der Astronomie, tot dat eynde der werelt toe duerende, gheprac-

tiseert doer Steuen Wacker, Astronomijn der stadt van Couelens. — Aan 't slot: Ghedruct tot Antwerpen bi Matheus Crom (wiens monogram ook op den titel voorkomt). Zonder jaar. 31 ff. Signatuur A—D v.

Lettertypen als van 4.

8. Tertullianus tweede boeck tot synder huysvrouwen, orboerlick allen den ghenen die haer totten houwelicken staet voegende, schouwen willen den onpays, ende clachten ende meer andere ghebreken daer in schuyllende enz. . . . M.D.xl. — Aan 't slot: Ghedruct Tantwerpen by Matheus Crom.

9. Dat begriip der gheheelder Bibelen in 't corte. De thien gheboden, doer Moyses ghegeuen, ende van Christo verclaert. . . (Monogram van:) Matheus Crom. M.D.xlij. 8 ff. Signatuur A—B ij.

Alle deze traktaatjes schijnen omstreeks 1540—1545 te Antwerpen gedrukt te zijn, 1—3 en 5 bij Steven Mierdmans, 6 bij Nielaes van Oldenborch, die later even als Mierdmans te Emden drukte maar zoo ver ik weet nooit de plaats waar hij drukte vermeldde, 7—9 en waarschijnlijk ook 4 bij Matheus Crom. Drie van de negen (1, 7, 9) worden vermeld in den catalogus van verboden boeken van 1546 (ook in dien van 1550), vier van de negen (1, 4, 6 en 7) in den Catalogus van 1570.

Hoewel Steven Mierdmans dus waarschijnlijk dezen herdruk van de „Summa“, gevolgd door een tweede deel, ter perse heeft gelegd, kan hij de in hout gesneden titelranden wel van Seversen of een ander hebben overgenomen. Seversen toch heeft na 1527 nog wel boeken uitgegeuen maar liet die toen bij anderen drukken.

Ik moet hier nog opmerken dat onze uitgave van de Summa blijkbaar verschilt van die, eveneens zonder

jaartal, vermeld in den catalogus der bibliotheek van Serrure (1872), 1e partie N°. 259, en daar aan de pers van Cornelis Hendrickszoon te Delft toegeschreven.

Het bovenstaande was reeds geschreven toen Prof. Doedes mij met twee *preciosa* uit zijn boekenschat . . . zal ik het zeggen? eenigzins in verlegenheid bracht. Men zal dit begrijpen als men weet dat de opgaven van drukplaats dier oude boekjes, die men nog te weinig in de gelegenheid was onderling te vergelijken, wel eens te veel op den schijn af gedaan zijn. Het waren twee uitgaven eener Nederlandsche vertaling van een oorspronkelijk in 1525 te Neurenberg verschenen werkje. ¹⁾ Ik zal ze in aansluiting aan de vorige geschriften een volgnommer geven.

10. Een Gulden onderwijsinge om te antwoorden op alle puncten die de vyanden der waerheyt by brenghen moghen, welck dye sesse prochianen te Nurenberch, doer begeerte eens Kuervorsten ghemaect hebben. . . . Nurenberch. M.D.XXV. In kl. 8°. (8) en 167 ff. Signat. A. ij—Y. v.

Aan 't slot nogmaals : Nurenberch. M.D.XXV.

Houtsnêerland van den titel dezelfde als bij 2. Letterdruk verschillend van 1—9.

11. Een Gulden onderwijsinge om te antwoorden op alle puncten die die vianden der waerheyt by brenghen moghen, welck die sesse Prochianen te Nurenberch, door begheerte eens Kuervorsten ghemaect hebben. . . . Nurenberch M.D.LVI. In kl. 8°. (8) en 167 ff. behalve de houtsneden aan 't slot. Fol. 167 heeft het cijfer c.lvij. ff.

Aan 't slot : Nurenberch. M.D.XXV.

¹⁾ Zie den titel bij Panzer, *Annalen der ältern Deutschen Literatur* II 400 (N°. 2863).

☐ Ghedruckt by my Magnus van den Merberghe van Oesterhout. 1556.

Houtsneêrand van den titel dezelfde als bij 2 en 10. Letterdruk verschillend van 1—10. Het laatste blad wordt aan weerszijden ingenomen door een houtsnede. De eerste stelt Christus voor uit het graf opstaande en dood en duivel vertredende met de legende: „O doot ich sal v doot zijn Osee. xij. O helle ic sal uwen beet zijn.” — Aan de keerzijde het wapen van Keulen met de legende: „Brevis hora ima permutat summis.”

Dat op grond van de titels en onderschriften deze boekjes beschouwd zijn als te Neurenberg gedrukt is verklaarbaar. Ik maak echter al dadelijk opmerkzaam dat het onderschrift van 11 evenals dat van 10 luidt: Nurenberch M.D.XXV, waarop hier evenwel de aanwijzing van den drukker met het jaartal 1556 volgt; voorts dat de druk van 10 mij voorkomt jonger te zijn dan van 1525, dat de typen van beiden Nederlandsch zijn, dat voorzover mij bekend is geen Neurenbergsch drukker in het Nederlandsch of met Nederl. typen gedrukt heeft ¹⁾) en eindelijk, dat Magnus van den Merberghe blijkens het wapen van Keulen aan het slot van zijn boekje het waarschijnlijk daar ter plaatse ter perse heeft gelegd.

Maar nu de houtsneerand van den titel! Die rand bestaat uit twee kolommen, bovenaan verbonden door eene gothische balustrade met vier figuurtjes, beneden door drie lijnen waarboven op een bank gezeten zijn drie

¹⁾) In den Catalogus der bibliotheek van Is. Meulman komt nog eene uitgave voor van „Een gulden Onderwijsinge” zonder vermelding van jaartal. Het is echter hetzelfde exemplaar als 10, blijkens Meulman's bibliotheekstempel. Dat in dien Catalogus achter Nurenberch de naam van Hans Hergot tusschen haakjes geplaatst is, zal wel hierop berusten dat H. H. in 1525 te Nürnberg drukte.

vrouwen, die blijkens hunne attributen het Geloof, de Liefde en de Hoop voorstellen. Deze houtsneerand is bij 10 wel reeds beschadigd, maar toch blijkbaar minder dan bij 2 en veel minder dan bij 11. Het is zonder twijfel hetzelfde blok; dit ziet men aan de beschadigingen van de linksche kolom die op de drie titels dezelfde zijn. Daar nu echter de lettertypen van de drie boekjes verschillen; de eerste (2) blijkbaar dezelfde zijn die Steven Mierdmans gebruikte, de laatste (11) die van Magnus van den Merberghe, moet de houtsneerand wel bij meer dan een drukker in gebruik zijn geweest. Eerst zal hij misschien gediend hebben voor de uitgave der Summa met het jaartal 1526 door Prof. Benrath vermeld, dan voor 10, misschien even als deze door Jan Seversen gedrukt, vervolgens bij 2 en 11. En wie weet hoe dikwijls men hem nog op andere titels terugvindt! Want het bibliographisch onderzoek onzer drukwerken van de zestiende eeuw is nog in zijn geboorte.

Ten slotte mijn vriendelijken dank aan Prof. Doedes voor zijne hulp en belangstelling!

UTRECHT,
November 1880.

P. A. TIELE.

EEN VERGETEN BOEK VAN CASPAR JANSZ. COOLHAES.

Niettegenstaande Coolhaes de bekende voorlooper van Jac. Arminius, dezelfde die in 1575 de nieuw opgerichte hoogeschool met eene redevoering, *de s. s. theologiae laudibus*, had geopend en ook aan die hoogeschool de eerste godgeleerde lessen had gegeven door de Synode in 1582 te Haarlem gehouden in den ban was gedaan, niettegenstaande de Staten van Holland hem het prediken hadden verboden „totter tyt hy met de Kercke Christi zoude syn gereconcilieert“, ter oorzake van zijn verschil in meening betreffende doop, avondmaal, vrije wil en de macht der wereldlijke overheid in kerkelijke zaken, leerstukken waarin de gemoedelijke en verdraagzame man reeds in 1578 verschilde met hen die dertig jaren later door den amsterdamschen boekdrukker Willem Jansz. Blauw, in een brief aan Scriverius, spottend „de suyvere vaten“ werden genoemd, bleef de leidsche magistraat die Coolhaes steeds had verdedigd, en zelfs zijne zaak in verband met zijne eigene in een opzettelijk daartoe door Dirck Volckertsz Coornhert opgesteld geschrift had laten bepleiten ¹, hem nog vijf jaren lang,

¹ *Iustificatie des magistraets tot Leyden in Hollant . . . Wtgehaen* M.D.LXXIX in-4°. en in-8°.

(15 April 1582 tot ult. Maart 1587) zijne jaarwedde als leidsch predikant uitbetalen ¹, als protest tegen de uitspraak der Synode en de handelingen der Staten van Holland.

De strijd tusschen de leidsche predikanten en hunne wederzijdsche aanhangers bleef intusschen voortduren en werd zelfs nog heviger, want nadat aan Coolhaes de kansel was ontzegd maakte deze gebruik van de drukpers om zijne gevoelens te blijven verdedigen, steeds gerugsteund door den leidschen magistraat, zijn geestverwant Coornhert en tal van vrienden, die zich niet wilden onderwerpen aan de steeds grooter wordende aanmatigingen der „rechtzinnigen“, hetwelk ten gevolge had dat het grootste gedeelte der aanhangers van Coolhaes „de Kercke Christi“ verliet en overging tot de doopsgezinde en luthersche kerkgenootschappen, waarin het beginsel der Hervorming, met betrekking tot gewetensvrijheid, zuiverder was bewaard. Deze pennestrijd duurde voort tot in 1586 in welk jaar, door Leicester's tusschenkomst, een vergelijk werd gesloten tusschen de in dat jaar te 's Gravenhage gehoudene Synode en „den verscheurder“, waarbij deze wederom tot lidmaat werd aangenomen en als predikant beroepelijk werd gesteld zes maanden na de dagteekening van het besluit. Ook hiermede was echter de zaak niet afgedaan, want ook na zijne „restitutie“ werd Coolhaes nog onophoudelijk gedwarsboomd en tegengewerkt door het bestuur der classis van Rhijnland en den „rechtzinnigen“ leidschen kerkeraad welke, karakteristiek genoeg, onder hare leden telde Jacques Vallemaer, dezelfde die eenige weken

¹ Deze jaarwedde werd zelfs den 15n November 1582 nog verhoogd en van drie honderd dertig op vier honderd dertig gulden gebracht.

later werd onthoofd en zijn hoofd op een paal gesteld, als deelgenoot in het komplot tegen de regeering der Vereenigde gewesten gesmeed door Cosmo de Pasca- ringiis, Nicolaas de Maulde, Adriaan Saravia ¹, Adolf van Meetkercke e. a.

Niet zoozeer omdat hij den strijd moede was als wel omdat een loffelijk gevoel van eigenwaarde hem verbood langer dan hoogst noodig was zijne gewone jaar- wedde te ontvangen, zonder in staat te zijn de plichten te vervullen aan zijn ambt verbonden, had Coolhaes zich reeds sedert 1582, onder leiding van den be- roemden leidschen hoogleeraar Joh. Heurnius, toegelegd op de beoefening der scheikunde, ten einde tot de mogelijkheid te geraken om door handenwerk te voorzien in zijne behoeften, alsook in die zijner ziekelijke vrouw en zijner kinderen ². Toen hij in 1584 meende in die weten- schap genoegzame vorderingen te hebben gemaakt om zijn doelwit te bereiken, bedankte hij voor het verdere genot van het hem geschonkene jaargeld. De leidsche magistraat bleef evenwel voortgaan hem dat uit te betalen, tot dat Coolhaes in het begin van 1587 weder als pre- dikant beroepelijk was ³.

1 Adriaan Saravia, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden, die weleer als predikant met Gui de Bres, Herman Moded, Dathenus e. a. opsteller was geweest van de Nederlandsche geloofs- belijdenis, destijds nog een warm verdediger dier geloofsbelij- denis ofschoon hij niet lang daarna, van zijn ambt ontzet zijnde, naar zijn vaderland, Engeland, terugkeerde en tot de Engelsche kerk overging, behoorde evenzeer onder de verklaarde tegen- standers van Coolhaes.

2 Hij zelf verklaart in 1602: „Ik heb nu 41 jaren met mijne huisvrouw huisgehouden en heb zeventien kinderen gehad, welke wij, zooveel ons mogelijk was, in de vreeze Gods opgevoed hebben.”

3 Door de Synode was, onder andere voorwaarden ook bepaald, dat Coolhaes eerst na verloop van zes maanden beroepelijk zou zijn, maar nadat deze reeds een jaar had gewacht, werden

Toen evenwel ook na zijne „restitutie“ de vervolging jegens hem bleef aanhouden, besloot hij het predikambt geheel te laten varen en vestigde hij zich, in dezelfde stad waarin hij vroeger de kansel betrad, als distillateur, „als stoker van sterke dranken“ zeggen ten onrechte de samenstellers onzer biographische woordenboeken, want, alhoewel Coolhaes inderdaad het bedrijf van distillateur uitoefende, in het huis op het Rapenburg te Leiden thans genommerd 20, 22, was dit toch geene stokerij van likeuren of sterke dranken, maar eene fabriek van geneeskrachtige oliën en wateren ¹.

Dat deze laatste meening juist is wordt bewezen door een boekje dat, alhoewel uitgegeven met vermelding van zijn naam en kwaliteit, onbekend is gebleven aan onze bio- en bibliographen, doch waarvan een exemplaar, misschien wel het eenig overgeblevene, voorhanden is in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Deze bibliographische zeldzaamheid die, na hetgeen hier voren is gezegd, dus tevens mag beschouwd worden als een niet onbelangrijk geschiedkundig document, is getiteld :

hem door zijne „rechtzinnige“ vervolgers nieuwe moeilijkheden in den weg gelegd.

¹ De heer H. C. Rogge is de eenige die in zijn werk: *Caspar Janszoon Coolhaes, de voorlooper van Arminius en der Remonstranten*, het handwerk door Coolhaes opgevat eenigszins nader toelicht in een uittreksel uit een van diens werken, waarin hij zegt: „De Heer heeft mij... een middel aangewezen, waarvan ik vroeger nooit geweten had, namelijk de vrije kunst om door kracht van vuur en instrumenten den geest te trekken uit specerijen, wortels, kruiden, bloemen, zaad en wijnen“, maar ook deze bespreekt het door Coolhaes ter hand genomen vak niet nader, en de heer Robidé van der Aa zegt in eene kritiek van het genoemde werk, geplaatst in *de Gids*, (1859 I. bl. 269), dat Coolhaes zich later bezig hield met een met den geestelijken stand weinig strookend bedrijf: het likeurstoken.

Van seeckere seer // costelijcke Wateren, diemen met // recht soude mogen noemen Aquæ vitæ. // Ende sommige wtgelesene Olien, den Edelen en//de welruyckendē Balsem olie, niet sonder redenen // te vergelijken: der welcker cracht eñ menichfoudi//ge deuchden in dit Boecxken cortelijc (wt dē schrif//ten sommiger hoochgeleerden eñ experten Docto//ren ende Professoren der loffelijcker Mede//cijnen, welcker Naemen op dandere // zijde deses blats verhaelt zijn) // beschreuen worden. // Met eener voorreden des Distilateurs // vanden stercken ende bernenden // smaeck deser wateren. // De welke met Godts hulpe cunstelijck digereert, // circuleert oft subtilizeert ende distileert worden // tot Leyden op Rapenburch, Al waermen die te // coop vint om eenen redelijcken prijs // ten huijse // van Casper Coelhaes. //

Ecclesiastic. 38, 4.

De Heere laet de Medecijne wt der aerden wassen, ende een // vernuftich mensche en verachtse niet Het bitter water // wert doch soet van eenen houte, op datmen zijne cracht // bekennen soude Eñ hij heeft sulcken cunst den menschen // gegeuē, op dat hij gepresen worde in zijne wonderdadē. //

Tot Amstelredam. // Bij Barent Adriaensz. Inde War-
moestraat // Jnt Gulde Schrijfboek. 1588. //

In-8°, sign. A 2 — H iij [H vi], 111 genomm., 1 witte en 10 ongenomm. blzz., goth. letter.

Blz. 1: titel; keerz.: *„De Namen der hoochgheleerde Mannen ...”* — Blzz. 3—12: *„Voorreden aenden Leser”*. — Blzz. 12—16 *„Observationes”*. — Blzz. 17—111. — Blz. 112 (ongenomm.) wit. — De 10 ongenomm. blzz. aan het einde bevatten het *„Register”* in twee kolommen gedrukt. Waarschijnlijk behoort er nog een wit blad

tusschen het laatste van het werk en het eerste van het Register en twee dergelijke aan het einde.

Op de 2^e blz. leest men : De Namen der hoochgeleerde Mannen ende // Heeren Doctoren en Professorē der loffelic//ker Medecijnen, vvt welker boecken ende // schriften, de crachten ende deuchden deser // onser vvaterē en olien, op aller cortste soveel // mogelijk, in dit tegenvvoordich Tractaet // beschreuen worden. // Hierop volgen de namen en titels van : Adamus Lonicerus, Conradus Gesnerus, Christophorus Wyrung, Gualterus Rijf, Hieronymus Bruynsvvije, Iohannes Guinterius, Iohañes Heurnius, Michael Schrie, Nicolaes de Metri, (het) Natuerboec, Petrus Andræ Mathiolus, Philippus Hermanni, Rembertus Dudoneus (sic) en Tarquinius Ociorus al. Snellenbergher.

De „Voorreden aenden Leser „ (blzz. 3—12) is inzonderheid merkwaardig, ook vooral om hetgeen daarin voorkomt betreffende den Schrijver zelf. Deze begint met te zeggen, dat de wateren waarvan in het boek sprake is „ tot noch toe in dese landen bij seer weynich bekent ende int ghebruyck gheweest zijn „ en verwacht dat velen, die proevende, meenen zullen dat het „ brandewijnen „ zijn, daarbij de verzekering gevende dat het geene „ brandewijnen „ maar „ rechte natuerlicke watere zijn, wt de substantie selfs van de wortelen, cruydē, bloemē, zaet, vruchtē ofte fruytē gedistileert. „ Na deze verzekering gegeven te hebben uit hij de verwachting dat het niemand bevreemden zal, dat men uit zelfstandigheden als de opgenoemde soortgelijke wateren kan stoken, wanneer men slechts in aanmerking neemt „ hoe dat huydensdaechs wt mout, wt gerst, tarwe, roggen, hauer: wt bier en bierheue: Ia wt verlegen bier ende wijn... Wateren gedistileert worden, den

gebranden wijn in alles gelijk „, en die daarom niet slechts „gebranden wijn genoemd, maer ooc voor branden wijn ghedroncken ende betaelt worden.“ Verder treedt hij in eene vergelijking van den waren brandewijn „ inder Medecijnen als *Aquæ vitæ*... hoochlic gerecōmandeert... „ en de wateren gestookt uit „ mout... tarwe... verlegen bier, bierwater... spoelinge en andere vuylnisse „ en zegt dat niemand daaruit brandewijn zou kunnen stoken, „ ten waer dat yemāt die gewelt van God ontfangen hadde, dat hij met Christo, wt Water Wijn conde maken “. Daarna toont hij aan dat men, aangezien „ Noten muscaten, Folie, Caneel, Nagelen, Angelica, *Enula campano*, *Geneuerbeijē*, Anijs, Venicoel, &c. „ krachtiger zijn dan de vroeger opgenoemde „ vuylnisse „ men daaruit dus ook betere en krachtiger wateren kan bereiden, maar dat het daarbij vooral aankomt op de wijze waarop men daaruit „ den spiritum ofte geest mach extraheren „, iets wat volgens den schrijver de meeste distillateurs niet verstaan, zooals bewezen wordt door de omstandigheid dat „ inden roosen Koecke... in de Spikenardi ende lauendel na de distilatie nog het beste deel van de spiritus in blijuende is; „ hierbij somt hij dan kortelijk op welke gereedschappen men tot eene goede distillatie noodig heeft en op welke wijze deze moet worden bewerkstelligd.

Vooraf merkwaardig is het oordeel van den schrijver die door de meesten zijner levensbeschrijvers ronduit „ stoker van sterke dranken „ wordt genoemd, betreffende de sterke dranken van zijnen tijd. „ Wat goedē... dranc „ vraagt hij, zou kunnen gemaakt worden uit „ spoelinghe ende vuylnisse, al ist dat de selue dē naem ende smaec van brandewijn moet dragen: Daer wt het oude spreekwoort gecomē is, datmē seyt die den bran-

denwijn maken die deugē niet: die hem drincken die deugen niet, eñ het gene daer hij wt ghemaect wort en deucht ooc niet... Maer gelijemen int ghemeen spreecvvoort seyt, in een scheure ghehoort het hou, also zijn die onnutte dronckaerts, eñ haers gelicken, genen betere dranc te drincken, noch beter medecijn te gebuycken waerdich dan so danich onnut ende ongesont goet, welcx long ende leuer, mitsgaders alle andere inwendige leden doet vernielen ende in den gront bederuen, daarom ooc Gesnerus seyt, dat sodanige eñ diergelicke Wateren, niet Aquæ vitæ... maer Aquæ mortis... met recht soudē mogen genoēt worden. » Daarna bespreekt de schrijver ook kortelijc de door hem vervaardigde oliën en eindigt met te zeggen: » Ende soudent hier mede besluyten, so ic my niet gehouden vonde, om ergernis te verhoeden... met corte vvoorden te aduerterē vant gene, dat ic so veel Iarē een dienaer des H. Evangelij gevveest zijnde mij nu tot distilatie van vvateren begeuen, eñ (als het soude mogen schijnen) het Predic-ampt verlaten hebbe.

Maer ic en hebbe voorvvaer het Predic-ampt niet verlaten: ende soude ooc sulcx niet verlatē hebben om geen dinc des werelts daer vā God mijn getuyge is, maer ic ben veel meer vanden Predic-ampt sonder mijn schulden (God si gedanct) verlaten, eñ vverde deur menschē belet, dat ic mijnen naesten met de gauen my vanden Heere verleent niet en mach dienen: vvaerom ic dan ten laetsten gedvvongen ben gevonden eensdeels om ledich ghaen (vvclcx veelen een oorsake totten quaden is) te mijdē: Anderdeels ooc, om my met den mijnen eerlic ende redelic te generen, dese eerlijcke eñ loffelijcke exercitie ofte œffeninge inde hant te nemen, niet dies te min altoos bereyt zijnde om mijnen naeste ooc met

de Predicatie des H. Euangeliums te dienē so ic Wet-
telic beroepē zijnde, sulcx sonder verstrickinge van mijne
conscientie, eñ binden aen byzondere Synodalische Acten
ende Decreten souden doen mogē. Maer ouermits sulcx
noch ter tijt niet zijn en can, so is my veel lieuer ende
ook saliger met mijner handē arbeyt, my, mitsgaders
den mijnen te generen, dan met insettingē der menschen
(tegens dē raet Pauli Col. 2. 9) belasten laten, ende
mij te vwenden tot de crancke ende gebrekelicke inset-
tinge, om der seluer vvederom van vooren te dienen,
Gal. 4. 9. Dit heb ic cortelic (so geseyt is) verhalen
willē, om (so veel in my is) te voorcomen ofte ooc
wech te nemen de ergernisse die yemant dies aangaende
aen mijn persoon soude moghen ghenomen hebben ofte
nemen mochte...” Deze voorrede is onderteekend: Cas-
parus Coelhaes.

In de „Observationes” (blzz. 12—16) bespreekt de
schrijver meer bepaaldelijk de werking en het gebruik
der door hem gestookte wateren en oliën in verschillende
ziekten, en geeft hij dienaangaande eenige algemeene
regelen, die besluitende met de woorden: Eñ ouermits
de experientia stultorū Magistra... ons het aller sekerste
leert, wat van sodanighe dingē warachtich of onwarach-
tich is: so heb ik met der daet eñ inder waerheyt
selfs beuonden sulcx warachtich te zijn. Wāt eene seer
coude eñ verslijmde mage gehadt hebbende inde veer-
thiē Jaren, eñ veel medecijn eñ raets metter tijt ge-
bruyckēde, en heb ic gene hulpe vindē connen, dan
alleen tē laetsten van God deur middel van deze waterē
eñ oliē deur welcke ic nu (God si gedāct) wederō
genoech tot vorige gesontheyt gebracht ben... Eñ mijn
huysvrouwe, die in ses gantsche jaren elendich cranck
geweest (so bynaest der gantscher stadt van Leyden

bekent is) eñ veel menschen, ia oock Medecijnē noch int leuen zijnde, eñ hier binnen Leyden wonende, haer genoech het leuen versaecten, menende onmogelijk te zijn, dat si van sodanige sware eñ langdueringe siecte soude genesen, is met der hulpe Gods alleē deur het middel van desen wateren eñ oliē genesē, eñ so gesont als si oyt geweest is: Heeft ooc haer vorige verwe, na gelegentheyt haers onderdoms wederom vercregen, de welke in die ses Jaren niet anders en is aen te siē geweest, dan bynaest een doot mensche... ”

Aan het slot dezer „*Observationes*” zegt de schrijver, waarschijnlijk met het doel alle schijn van kwakzalverij van zich af te wenden: „Nu sullen wij comē tot dese onse wateren eñ oliē eñ so cort alst mogelijk is, der seluer deuchden eñ crachtē wt den schriften der voorgenoemde Heerē Doctoren eñ Professorē der loffelijcker Medecijnē beschrijūē, niet met allen vā het onse daertoe doende: ouermits ic my gheenssins voor een Medecijn wt geue, ten waer dan *pro Medico passiuo*...” daarbij te kennen gevende dat hij „voor dese reyse” de krachten en deugden van geene andere wateren en oliën zal beschrijven dan slechts van die welke hij thans gereed heeft en dagelijks gereed maakt; wanneer hij later nog andere zal hebben vervaardigd zal hij ook daarvan de eigenschappen aanwijzen, volgens de meening der „voorgenoemde Medicijnen”.

Het boekje bevat eene lijst van 51 wateren en 17 oliën waarvan vele nog in de hedendaagsche Pharmacopeën voorkomen, met bijvoeging van alle kwalen waartegen die dienstig werden geacht en meestal met aanwijzing van de wijze waarop die uit- en inwendig moeten worden gebruikt. Onze tegenwoordige geneeskundigen mogen medelijdend de schouders ophalen over

zooveel goed geloof als hier bij Coolhaes, die klaarblijkelijk met de meeste goede trouw en in gemoede te werk ging, wordt waargenomen, zij mogen echter niet vergeten dat men in deze voorschriften de quintessence vindt uit de geschriften hunner meest beroemde collega's van den toenmaligen tijd, en dat de geneeskunde zich zelfs eene eeuw later nog met diezelfde voorschriften moest behelpen.

De aanwijzing van zijn adres te Leiden op den titel van het in 1588 verschenen werkje bewijst tevens, dat Coolhaes niet onmiddellijk nadat hij het predikambt had nedergelegd Leiden heeft verlaten en zich te Amsterdam heeft gevestigd, zooals veeltijds wordt gemeend.

Gent, Mei 1880.

TH. J. I. ARNOLD.

JOHAN VAN NIJENBORGH'S WERKEN.

Johan van Nijenborgh is een onzer weinig bekende dichters uit de 17de eeuw. Zijne dichtwerken hebben als zoodanig weinig beteekenis en verheffen zich zelden boven de rijmelarij van dien tijd. Toch is hun inhoud van eenig belang voor de kennis van het letterkundig leven in de provincie en stad Groningen in dat tijdperk.

Uit een deftig burgerlijk geslacht te Groningen geboren in 1621 ¹⁾, schijnt hij, als de meeste leden van zijn geslacht, den koophandel te hebben uitgeoefend, maar reeds in 1659 noemt hij zich *praediatus en gewezen negotiant*. Waarschijnlijk leefde hij toen stil en hield hij zich uitsluitend bezig met zijne letterkundige liefhebberijen, deels te Groningen, deels op de hofstede Nijenborgh door zijn vader gebouwd en aangelegd in 1634, buiten de Boteringepoort op een half uur gaans ten noorden van genoemde stad gelegen. Daar schijnt hij een soort van Vriendenkring vereenigd te hebben. Sybille van Griethuisen, de niet onbegaafde apothekers

1) Zooals blijkt uit het omschrift: Aetatis 32 Anno 1653 om zijn gegrav. portret dat in eenige zijner werken voorkomt. Het jaartal van zijn overlijden is mij niet voorgekomen; het kan gesteld worden omstreeks 1670, het jaar waarin de laatste druk van het Tooneel der Ambachten verscheen. Had hij het, voor Groningen, merkwaardige jaar 1672 beleefd, hij zou niet in gebreke zijn gebleven de gebeurtenissen van dat jaar te beschrijven of te herdenken.

vrouw uit Appingedam ¹⁾), was daarvan de Tesselschade en onder de overige vrienden en vriendinnen worden genoemd Eelkjen van Bouricius, Sibylle van Jongstal, Henrick Bruno, later te Hoorn; Willem Snetlage, Rudolf U. Swaen, S. Steenoven, A. ten Have en anderen meer, waaronder de meest bekende is, Simon Abbes Gabbema, sedert 1659 historieschrijver van Friesland.

Welken invloed deze kring op zijn naaste omgeving, op stad, gewest of land uitoefende is niet bekend. Maar dat Nijenborgh's werken door het publiek van zijn tijd gewaardeerd werden blijkt genoeg uit de herhaalde uitgaaf van eenigen zijner geschriften, die in onze dagen allen zeldzaam, ten deele zelfs onvindbaar geworden zijn. Als ware volksboeken algemeen gezocht, zijn zij, op enkele exemplaren na, versleten en verloren gegaan. Daarom laten wij hier volgen eene lijst en beschrijving dier werken, en der verschillende drukken die er ons van bekend zijn, ons aanbevolen houdende voor iedere mededeeling die kan strekken tot aanvulling dezer opgaven.

Men treft zoowel in het voorwerk van den tweeden, de in 4to (1659), als van den derden, de in folio (1670) druk, van het Tooneel der Ambachten, eene: „Denombre der oude en nieuwe wercken deses Auteurs „ aan; daaruit blijkt dus dat de vier laatste hier te noemen geschriften waarschijnlijk tusschen 1659 en 1670 zijn uitgekomen. Wij behouden de daar gevolgde orde, ofschoon die niet chronologisch is, omdat die waarschijnlijk door den schrijver zelf zoo zal zijn aangegeven.

1) Door haren vriend S. F. Eydelshaim, van 1625 tot 1671 predikant te Appingedam, „De Damster Sappho” genoemd. In 1656 was zij gehuwd met Upke Wiitzema, apotheker aldaar. Zie Eekhoff Sted. biblioth. v. Leeuw. blz. 198, N°. 15.

I. De Weeck-wercken, Der ghedenck-waerdighe Historien, Leer-gedichten, en Spreucken, etc. Door Johan van Nyenborgh. Gedruckt tot Groningen, by Jan Cöllen, Anno 1657. in kl. 4to. VIII en 352 blz. ben. een Bladwijzer.

Dit werkje is versierd met des schrijvers portret en een drietal losse koperen platen, als: een soort van titelprent, in ons exemplaar, tegenover bl. 12 ingevoegd, waarop: De weecke van Johan van Nijenborgh, tegenover bl. 112 vier afbeeldingen van curiosa die ook in een ander zijner werken voorkomen, en tegenover bl. 208 eene afbeelding van den Engelenburg te Rome.

Behalve het onze zijn ons van dit boek exemplaren bekend in de bibliotheek van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden en in die van de stad Amsterdam, alsmede in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

II. J. v. Nyenborch's Hof-Stede. Met desselfs andere Bedenckingen, gedichten en Historien: door den selven Johan van Nyenborgh. Tot Groningen gedrukt by I. S. (vermoedelijk Jacob Sipkes) Boekdrucker op de Hogestraet. 1659. in klein 4. XVI en 192 bladz.

Op den titel ziet men in kopergravure de afbeelding van Nijenborgh's Hofstede, verder bl. VIII, zijn portret en op bl. 16, 24 en 64 etsen die het geheele blad beslaan terwijl er kleinere gravures tusschen den tekst gevonden worden op bl. 33, 37, gemerkt D. v. Boons invent, bl. 79 J. v. Venne in. T. Matham Sc. 1628, bl. 132 V. S. F. bl. 136, 139, 146, 153, 157, 162, 177 gemerkt A. v. Venne inue. A. Matham fc. 181. A. v. v. inuen. A. M. schulp. 184. H V (in monogram) X. Theod. Matham fc. 1628; 186 en 189.

Achter dit werkje volgt, maar met afzonderlijke pagi-

natuur: Historyen, van Anno 1634. „ Alsoo deese voorseyde Hoff-steede, In den Iaere 1634 eerst gesticht js, Soo hebbe jek goet gevonden, deese volgende corte Historien, van die tyt aff, ghebeurt, tot nu toe, 1659, hier by te voeghen, en dat jaerlycks, als volgt „. Op bl. 5 komt een portret voor van Keizer Ferdinand II, gemerkt C. J. Visscher excud. De paginatuur loopt in ons exemplaar, dat niet volledig is maar met 1654 sluit, door tot bl. 22. Vermoedelijk ontbreken daaraan twee of drie bladen.

Het eenige exemplaar wat ons van dit werk onder oogen kwam is dat hetwelk wij aankochten uit de verzameling van wijlen den heer J. D. Hesselink te Groningen ¹⁾).

III. Sententiae Exempla & Apophthegmata. in 4°.

Hiervan kwam ons nimmer een exemplaar voor, wij kennen het werk alleen uit de bovengenoemde Denombre.

IV. Tooneel der Ambachten: of Den Winckel der Handwerkeken en Konsten, &c. Mitsgaders Het Bericht van den Koop-handel; Ter leeringe gericht, en gedicht Door Johan van Nyenborgh. Den Tweeden Druck: grootelycks vermeerdert. Tot Groeningen, gedruckt by Jacob Sipkes, 1659. klein 4°.

Van dit werk bestaan drie drukken; de eerste kwam ons nimmer onder de oogen, doch volgens mededeeling verscheen die te Groningen in 1659 in klein 4°. Een exemplaar daarvan moet in de bibliotheek der stad Haarlem berusten.

Van den tweeden druk van hetzelfde jaar 1659, die

1) Verkocht te Groningen door P. L. Folmer, 21 October 1878. Zie Catalogus n°. 1227.

het meest van alle werken van Johan van Nijenborgh voorkomt, bezitten wij twee onderling verschillende exemplaren. Beiden hebben Apollo omgeven door de negen muzen tot titelvignet, XXIV (voorwerk, register enz.) en Het Tooneel enz. Eerste deel, 1—136 bladz. dan met afzonderlijke pagineering (bl. 1—160). Den Winckel der Handtwerken. Het tweede Deel; en verder, met doorlopende paginatuur (161—248) doch de op bl. 161 voorkomenden afzonderlijke titel: Bericht van den Koop-handel Door Johan van Nyenborgh, Praediatus, en gewezen Negotiant.

In het eene exemplaar komt wederom Nijenborghs portret voor, doch het andere heeft op diezelfde plaats zijn wapen met linten aan een boomtak opgehangen. Over het geheel is deze druk zeer slordig; in het eene exemplaar toch is bl. 6 in verso van bl. 1 en bl. 4 in verso van bl. 7, bl. 2 in verso van bl. 5 en bl. 8 in verso van bl. 3 gedrukt, terwijl zij in het andere in goede volgorde voorkomen. Verder ontbreekt in het laatste op bl. 93 van het Tooneel, de kopergravure die in het eerste daar ter plaatse wel voorkomt.

Gelijk de Hof-stede, is ook dit werk versierd met een aantal tusschen den tekst opgenomen kopergravures en enkele houtsneden, die ten deele, zoo niet alle, vroeger voor andere werken gemaakt en gebruikt zijn doch waarschijnlijk, in het bezit van Nijenborgh geraakt, door hem zoo goed en kwaad als het ging in zijn werk te pas gebracht en opgenomen werden. Het duidelijkst blijkt dit bij de gravure, op bl. 10 van het Tooneel der Ambachten afgedrukt, onder het opschrift: Invallende Bedenkingen, op het sien van een Menschen-hoofd. Deze gravure toch is eene ingekorte en sterk afgesneden plaat met het portret van een portugees, Baradas ge-

heeten, die tijdens de spaansche overheersching van zijn vaderland tusschen 1600 en 1625 geleefd heeft ¹⁾ en die stellig voor dit werk, nimmer gegraveerd is. Ook op de Kon. bibliotheek is een exemplaar van dit boek voorhanden.

De derde druk verschilt wat uiterlijk betreft, van de vorigen geheel. De titel luidt: Toonneel der Ambachten door Johan van Nyenborgh. Den derden Druck: grootelycx vermeerdert. Tot Groeningen, Gedruet by Henrick Roosingh Boeckdrucker, woonende inde Broerstraat, by de Academie, Anno 1670. In plaats van het bovenvermelde op koper gegraveerde vignet komt er hier een voor dat bestemd schijnt te zijn geweest om elders als cul de lampe dienst te doen. Klein folio formaat, XII en 172 bladz.

Bij doorlopende pagineering bevat deze druk de drie deelen, het Toonneel, Den Winckel en Bericht van den Koop-handel, doch in spijt van het „grootelycx vermeerdert“ op den titel, veel eer minder dan de vorige uitgaaf. De tekst is, voor zooveel wij hebben kunnen nagaan, onveranderd overgenomen, doch een: „Ander Generael Register, of Bladt-wyser, van eenige Namen, Historien, Oeffeningen en andersmeer, in dit Boeck“, in den tweeden druk voorhanden, ontbreekt hier, en evenzoo *alle* kopergravuren en houtsneden ook des schrijvers portret. Overigens is deze druk beter en met meer zorg bewerkt dan de tweede. Het eenige ons daarvan voorgekomen exemplaar, verkregen wij op de veiling der verzameling Hesselink.

V. Groninger Historien.

Volgens de „Denombre“, zijn deze gedrukt in 4°, 8° en 24°.

1) Volgens opgaaft van wijlen mr. J. T. Bodel Nyenhuis te Leiden.

Alleen de eerste uitgaaf kwam ons voor, en, ofschoon in verschillende exemplaren, steeds als de vijfde druk. De titel is: Groninger Historijen: of Kort Verhael van het gedenckwaerdighste, datter in de Provincie ofte Heerlijckheydt van Stadt Groningen en Ommelanden geschiedt is, van de eerste geheugenisse af, tot desen tegenwoordigen Iare toe. Den vijfden Druck: veel vermeerdert, en verbeteretert. Tot Groningen gedrukt by Jacob Sipkes, Boeckdrucker, woonende op de Hooge-straet. 1660. Klein 4°. Op den titel het Groninger Stadswapen in een encadrement. Ongepagineerd doch in het geheel 48 bladz. Signatuur A2. B. B2. — F2.

Deze Kronijk, loopende tot 2 februarij 1660, is eene voorloopster der latere meer bekende Groninger Kronijkjes, in 1727 en 1743 uitgegeven. Nijenborgh's kronijk, verdeeld in vijf divisiën, is eene compilatie uit verschillende bronnen bijeengebracht. Slechts daar waar hij als tijdgenoot spreekt bevat zijn boekske enkele van elders niet of minder volledig bekende bijzonderheden.

Behalve ons eigen exemplaar kennen wij dit werkje nog in de Bibliotheca Thysiana te Leiden (Cat. bl. 249) alsmede op het Stedelijk Archief, en in eene bijzondere verzameling te Groningen.

VI. Het Dagh-werck der Historien en Rijmen, Groningen 1659 in 8°.

Het eenige exemplaar waarvan het bestaan ter onzer kennis kwam, doch dat wij niet gezien hebben, moet berusten in de Bibliotheek der Stad Haarlem.

VII. Het Wonder-tooneel of Lust-hof der History-paerlen, in 12° en folio. Van de folio uitgaaf is ons nimmer een exemplaar voorgekomen, van die in duo-

decimo slechts twee, het eene dat uit de verzameling Hesselink is aangekocht voor de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage en het andere in ons bezit.

De volledige titel is: Het Wonder-Toneel ofte Lust-Hof der Histori-paerlen van Wonderbaere Behoudenissen, mitsgaders van de vreemdigheden der Gewassen ende Gedierten op Aerden, ende Wateren, Blixem, Bergen, Mineralen, Menschen, machtige Steden, Gebouwen, Rijckdomen, Begrafnissen, op en ondergang der werelds Staten: Als oock van 't Paradijs, Verschijningen, eenige Consten ende Sin-Gedichten, &c. meer. Door Johan van Nyenborgh. Gedruckt tot Groeningen By Augustijn Eissens Boeck-Drucker in Costerus 1657. in 12°. XVI, 483 bladz. en register. Behalve een aantal zeer ruwe tusschen den tekst gedrukte houtsnedden, bevat dit exemplaar nog eene in koper gesneden titelprent die mogelijk ook reeds vroeger voor een ander soortgelijk werkje heeft gediend, althans de eerste anderhalve regel en het onderschrift waarvan nog te lezen is: *t'Amsterdam bij 1637 (?)* zijn geradeerd. Verder luidt de titel Lusthof waer in te vinden zijn de wonderlycke Beschryvinghē van Boomen, Cruyden enz. enz., omgeven door een aantal curiositeiten, de voorstelling van het paradijs enz.

In het tweede exemplaar zijn nog ingevoegd Nijenborgh's portret en een paar gravures, bl. 10 en 208 voorstellende vier monsters, bl. 354 de Engelenburg te Rome, welke ook voorkomen in het hierboven sub I beschreven werk.

De inhoud van dit werkje is onbeduidend, alleen komen er enkele gedichten van Sybille van Griethuijsen en anderen in voor die het eenige waarde geven.

VIII. Graf-Pyramyde. Inhoudende verscheyden Ver-

maekelijcke, Historiale, en Leersaeme, Graf-dichten, met eenige andere Historien, Invallen, en Sin-rijmen, etc. meer. Door Johan Nyenborch. Tot Groningen, Door Jochem Frylingh, Boeck-vercooper, inde Franse Bijbel. 1657. in 12° 86 bladz. waarachter met doorloopende doch fautieve pagineering (de laatste bladz. heeft 68 in plaats van 86 en wordt nu vervolgd met 69). Vervolgh off Graf-Tombe Inhoudende Verscheiden Graf-Dichten, en Historien, &c. Door J. van Nyenborgh. bl. 69—118.

Wij kennen van dit werkje geen ander exemplaar dat het onze. De inhoud is niet veel belangrijker dan die van het Wondertooneel, doch ook hier treft men weder eenige gedichten aan van Nijenborgh's vrienden.

IX. *Variarum Lectionum Selecta, Figuris aeneis applicata*: Per Iohannem à Nyenborg. Groningae Frisiorum, Apud Jacobum Sipkes, Typographum, Anno MDC LX. klein 8°. met een vignet in kopergravure op den titel 189 bladz. en drie bladz. Index.

Dit werkje, waarvan wij een fraai exemplaar bezitten, is onder alle bekende werken van Nijenborgh het best en zorgvuldigst uitgevoerde. Het bevat een aantal kopergravures van Kittensteyn, Adr. v. d. Venne, H. Goltzius, C. Visscher e. a. die kennelijk voor andere werken gegraveerd, doch later hier als vignetten in den tekst gevoegd en meestal ook in andere werken van Nijenborgh afgedrukt zijn. De tekst bevat 65 korte verhalen grootendeels in de latijnsche, enkele malen ook in de fransche taal opgesteld. Aan het einde van den index ziet men Nijenborgh's wapen als cul de lampe.

X. Het Gulden A, B, C. ofte Jevgts Devghden-Spiegel, Inhoudende veel leersame Voorschriften, en gedenck-

waardige Spreucken, &c. Door Johan van Nyenborgh. Gedrukt tot Groeningen, in 't Jaer onses Heeren 1661. Langwerpig octavo, op den titel een vignet, ongepagineerd, groot 64 bladz. signatuur A2, B, B2,—H3.

In verso van den titel ziet men een afdruk van de koperplaat met Nijenborgh's wapen reeds door ons hiervoor bij IV, vermeld, doch waarop thans nog gesneden zijn de titels van des schrijvers verschillende werken, zooals: Lust-hof, Weecke, Ambachten, enz. — Wijders 24 letters van het alphabet, fraai gesneden op koper, elk in den linker bovenhoek van een blad afgedrukt, welk blad dan verder, ook in verso, gevuld is met spreuken, rijmen en korte verhalen die steeds met die letter aanvangen. Daar achter komen nog voor: Bijvoeghsel deses Matery-Boecks, van eenige leersame Spreucken, en Voor-beelden, om te schryven, ofte Leesen, Door den selven I. V. Nyenborgh. Later volgt nog: „Het tweede Bijvoeghsel, ofte het Gulden A. B. C. der goede Leeringhen „ en ten slotte eene: „Na-Reden, deses Matery-Boecks „ waarin de schrijver zegt: „Nadien, dat „ men in de oude Matery boeckjes, (voor desen uyt- „ gegaen) meerendeels op elck A. B. letter, maer een „ Voor-schrift, of Spreuck vindt, soo heeft desen Auteur „ goet gevonden; tot meerder veranderingh, op yder A. B. „ C. letter, verscheyten sententien, (soo wel om te Lesen „ als om nae te Schrijven) hier voor te stellen; en een „ yder letter met een Capitale voor-letter, in Coper gesneden, te versieren; alsoo (aengaende den Druck) elck „ een zyn eygen handelingh, van nae te schryven heeft „.

Dit, voor de kennis der in de zeventiende eeuw gebezigde schoolboeken, niet onaardige werkje, is aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage; andere exemplaren kennen wij daarvan niet.

XI. Schoole der wysheit ofte het lof der Schoolen met der zelve nuttigheyt voor deze bedenkelykheden en toeeygeningen. Groningen. 1662. in 4°.

XII. Het Uyrwerck, in folio.

De onder n°. XI en XII genoemde werken kennen wij alleen uit de „Denombre” en uit de opgaaf in van der Aa's Biogr. woordenboek. Wie ons een of meer van de ons onbekend gebleven uitgaven van Nijenborgh's werken kan verschaffen zal ons ten hoogste aan zich verplichten. Eenmaal toch daarmede begonnen, zouden wij gaarne onze bio- en bibliographische aantekeningen betreffende Nijenborgh en zijne letterkundige nalatenschap, aanvullen en, waar dit noodig blijkt te zijn, verbeteren.

H. v. I.

DE BIBLIOTHECA THYSIANA TE LEIDEN.

„De bezoeker der Sleutelstad die haar oudste Vestgracht, het Rapenburg, langs wandelt, zal, indien hij eenig oog heeft voor den hollandschen bouwstijl der 17^e eeuw, zonder twijfel een geveltje in 't oog vallen, waarin drie steenen zijn gemetseld met deze opschriften:

Joannis Thysii M.DC.LV Bibliotheca

en als hij het huis binnentreedt en den trap opgaat die naar de boven verdieping leidt, zal hij hier eene kleine boekverzameling vinden, opgesteld in hetzelfde lokaal en voor een deel in dezelfde boekenkasten die daartoe voor meer dan twee eeuwen werden ingericht" 1).

Een zeldzaam genot wacht hier alzoo den bibliophilen; eene bibliotheek voor een groot deel verzameld vóór 1655, die sedert niet van hare plaats is geweest. De eigenaar bepaalde bij zijn overlijden dat zijn boekverzameling ten algemeene gebruike daar zou worden opengesteld en liet eenige fondsen na om haar te onderhouden en aan te vullen. Die aanvulling schijnt niet altijd met de noodige zorg te zijn geschied, ook het beheer liet te wenschen over zoodat het verlies van menig boek te betreuren is. Toch levert het geheel nog een zeer dankbare oogst

1) Catalogus der bibliotheek van Joannes Thysius (Door P. A. Tiele.) Leiden, E. J. Brill, 1879. roy. 8°. VI en 358 blz. Voorrede.

op en mogen wij HH. Curatoren erkentelijk zijn, dat zij door het uitgeven van den Catalogus ¹⁾ ons in staat stelden met den inhoud dier boekenschat kennis te maken.

De zamenstelling van den Catalogus werd ditmaal aan den heer P. A. Tiele toevertrouwd. Wij hebben dus de zekerheid een werk te ontvangen dat aan alle eischen der bibliographie voldoet. Daar de bibliotheek van betrekkelijk geringe uitgebreidheid is, heeft de heer Tiele de boeken in zulke hoofdafdeelingen gerangschikt die het best het karakter der bibliotheek uitdrukken. Deze hoofdafdeelingen zijn in onderafdeelingen verdeeld, waarin de titels chronologisch zijn opgenomen. De inhoud der bibliotheek zal het best in het oog springen, wanneer wij den Catalogus doorbladeren en op eenigen der merkwaardigste boeken de aandacht vestigen.

p. 19—26. Oorspronkelijke fransche uitgaven der werken van J. Calvin. 14 dln. fol.

43—45. Werken van David Joris, Labadie, Yvon, e. a.

46—61. Swedenborgiana. Merkwaardige en hier te lande zeker unieke verzameling.

70. Crespin, Histoire des martyrs, de drukken van 1570 en 1609.

71. St. Gélais et T. de Bèze, Hist. des églises réf. de France. Anvers, J. Remy, 1580. 3 vol. 8°. — Les ordonnances ecclés. de l'égl. de Genève. Gen. 1562 8°.

72. Du Chesne, Hist. de l'état du Pais-Bas. S. Marie, F. Perrin, 1558. 8°.

1) De eerste Catalogus schijnt spoedig na het overlijden van Thysius in 1653 gedrukt te zijn. Van dezen Catalogus (77 blz. in 4°.) in een ex. zonder titelblad in de boekerij aanwezig. De 2de Catalogus is van 1677, de 3de van 1739 beiden in 4to. Een 4de Catalogus of liever boekenlijst verscheen in 1852 in 8°. Geen dezer Catalogussen heeft eenige bibliographische waarde.

113—125. Verzameling van 151 werken over alchimie, astrologie, chiromantie, enz.

131—138. 96 boeken over astronomie, gnomonica, optica, allen van de 16e en het begin der 17e eeuw.

190. Poliphilus, *Hypherotomachia*. Ven. Aldus, 1490. fol.

192. Du Bartas, *La seconde semaine*. Paris, l'Haillier, (1584) 4°. *Ex. opperkament gedrukt* in gelijktijdigen fraaien rijk vergulden band.

197. Rétif de la Bretonne, *Les contemporaines*. Leips. 1781. 42 dln. M. pl.

200. De Scoenre historie hertoghe Godevaerts van Boloen. Z. pl. of j. (Gouda, G. v. Os, c. 1486). fol. en andere hoogst zeldzame volksromans van de 16e eeuw.

247. Een bijna compl. ex. der Resolutiën der Staten van Holland. 311 dln. fol.

270—271. De Bry, *Reizen naar Indië en Amerika*. Lat. uitg. 1590—1634.

285—295. Portretverzamelingen, waarbij een merkwaardig ex. van Van Dijk, *Icones*.

296—299. Historische plaatwerken, waarbij Ruxner, *Thurnirbuch* van 1566, Hogenberg's platen, de Bruijn, *Habitus*, 1581, enz.

302—311. Een aller belangrijkste verzameling prenten van de 16^e en 17^e eeuw in 3 kunstboeken, uitvoerig beschreven.

311. *Emblemata*, waarbij Georg. de Montenay, 1584, de Bry, 1593.

316. Dietterlin, *Architectura*. 1598. fol.

318. De Bry, *Alphabeti*. 1595. fol.

De belangrijkste verzameling in de *Bibliotheca Thysiana* is in dezen *Catalogus* niet opgenomen. Het is de verzameling zoogenaamde pamfletten en kleinere geschriften van het begin der 16^e tot het begin der 18^e

eeuw. Deze verzameling is afzonderlijk beschreven en bevat reeds, tot het jaar 1672, 8300 Nrs. De catalogus daarvan zal waarschijnlijk later in druk verschijnen. Het is met de bekende Duncaniana op de Kon. Bibliotheek, de rijkste verzameling van dien aard. Als vervolg daarop bezit de Thysiana daarenboven de unieke verzameling pamfletten, enz. van de 18^e eeuw, afkomstig uit de bibliotheek van Prof. H. W. Tydeman. Deze verzameling wacht ook nog op eene beschrijving.

De Catalogus bevat aan het slot een uitnemend bewerkte Bladwijzer van de namen der schrijvers en der anonieme boeken, en een Register van de namen der kunstenaars (schilders, teekenaars, graveurs, enz.) in den catalogus vermeld.

A. WILLEMS, LES ELZEVIER.S.

Het is twijfelachtig, wien het boek, dat ik ga bespreken, ¹⁾ meer eene betrekkelijke onsterfelijkheid verzekert, den Elzeviers, die dat nauwlijks meer behoeven, of den geleerden auteur.

Voor een achttal jaren merkten de badgasten te Scheveningen en zij, die de stad een enkelen dag ontvluchtten voor ruimer en frisscher lucht aan het zee-strand, een man op, die elken morgen, met een en steeds hetzelfde boek gewapend, stadwaarts toog, en, terwijl anderen daar ginds zich zaten te koesteren in de zon en het windje door de lokken lieten waaien, zat hij omstuw'd van boeken en bladen in het kabinet van den Directeur van de Kon. Bibliotheek te arbeiden. Hij was bezig een monument te stichten voor de Elzeviers, en zoo deed hij niet alleen te 's Hage maar ook te Gent, te Parijs en in zoovele andere plaatsen. Thans ligt de uitslag van al dat onderzoek, de vrucht van zóóveel nasporingen, van zóóveel lektuur vóór ons in een statig boekdeel van 870 bladzijden.

Wat het bijeenbrengen van de bouwstof, die overal verspreid lag, zorgs heeft gekost, is slechts naar waarde te schatten, indien men het werk doorleest en bestudeert.

¹⁾ Alphonse Willems, Les Elzeviers. Histoire et annales typographiques. Brux., v. Trig; La Haye, Martinus Nijhoff. 1880. gr. in-8vo.

Als grondslag dienden natuurlijk de catalogussen der Elzeviers van 1628 tot 1681 en de Frankforter Mess-catalogen. Daarbij werd er gebruik gemaakt van de werken van Bérard, Adry, Pieters e. a., waarvan ons de eigenaardige waarde en vooral de eigenaardige gebreken kritisch worden aangetoond. Voor de geschiedenis van het leven en streven der verschillende leden van het geslacht Elzevier werd de Utrechtsche Universiteits-bibliotheek op cijns gesteld, terwijl ook hier weder werd bewezen welk een mijn voor de geschiedenis van letterkunde en boekhandel het Museum Plantijn in zijn uitgebreid archief bezit. Dat alles wordt geïllustreerd en aaneengeklonken door de brieven, die verspreid staan in de talrijke briefverzamelingen der 16de en 17de-eeuwsche geleerden. De brieven van Meursius, Vossius, Salmasius, de Groot, Sarravius e. a. zijn allen vlijtig gebruikt, evenals het onschatbare *Sylloge epistolarum* van Burman. Voorwaar het was geen lichte taak uit al die bouwstoffen een gebouw op te trekken; toch slaagde de Heer Willems uitstekend en voor zijn „Les Elzeviers“ verdient hij aller dank en bewondering.

Het werk is in twee gedeelten gesplitst. Het eerste geeft ons, op 259 blz., de geschiedenis der Elzeviers, van hunne verschillende huizen, hunne handelsrelatiën, de pseudoniemen, waarachte zij zich somtijds verscholen, en eindelijk de levensbeschrijvingen der verschillende leden van hun geslacht.

Nederig is het begin, zooals altoos. Van 1565 tot 1588 vinden wij een zekere *Hans van Leuven*, genaamd *Helzevier*, als letterzetter bij Plantijn te Antwerpen en waarschijnlijk is het zijn zoon, dien wij, onder den naam van *Loys Helsevire*, in de eerste maanden van 1565 het nederigste werk bij Plantijn zien verrichten.

Hij vergaarde daar de vellen van *Alexis Piemontois* en van de *Epistolae Ciceronis* en deed ander soortge-lijk werk voor een gering loon, omstreeks 4½ stuiver per dag. Gelukkig dat hij, toen hij in 1568 Antwerpen verliet, van den grooten Christoffel ook had geleerd wat *Labor et Constantia* vermag. Wij zien hem toch na een rondzwerven van 12 jaren te Leiden zich vestigen, eerst als binder, — en van zijne kunst zijn nog talrijke proeven op de Leidsche bibliotheek aanwezig, — later ook als boekhandelaar. In 1583 was hij aan Plantijn 1270 gulden schuldig voor geleverde boeken en beloofde op 15 Sept. 1583, — toen Plantijn dus sedert enkele maanden te Leiden woonde, — die som te betalen onder verband van zijne huizen op het Rapenburg en in de Kloksteeg en overigens van al zijne goederen. In hetzelfde jaar vinden wij voor het eerst zijn naam op een boekje vermeld. Het is *Drusius, Ebraicae quaestiones*, dat aan het einde het opschrift draagt: *Veneunt Lugduni Batavorum apud Ludov. Elzevirium, e regione scholae novae*. Het ging, zoo het schijnt, nóg al voor de wind, maar het getij veranderde en alles viel aan Plantijn toe. In 1587 vroeg Louis, ten einde raad, een winkeltje te mogen bouwen op het terrein van de Universiteit; dat werd hem toegestaan en die woning, in het werk van Willems naar een prentje van 1672 afgebeeld, was de eigenlijke bakermat van den roemrijken naam.

Nog drukte hij zelf niet en hield zich alleen bezig met het uitgeven, het debiet en het binden van boeken. In 1609 begon hij ook verkooping en te houden, wat het huis tot 1662 voortzette. De Elzeviërs waren het, die o. a. de bibliotheken van Scaliger, Vulcanius, Bon-tius, Raphelengius, Gomarus, Lud. de Dieu en van zoovele anderen onder den hamer brachten.

Eerst in 1616 schafte Lodewijk's zoon, Isaïc, zich typographisch materieel aan, en reeds op 9 Febr. 1620 zien wij hem benoemd tot akademiedrukker, en het was stellig geen kleinigheid de plaats in te nemen, die eens Sylvius en Plantijn en Raphelengius en Paedts zoo roemvol hadden bekleed.

In 1625 koopen de Elzeviers de drukkerij voor oostersche talen van Erpenius en nu gaat het met rassche schreden vooruit. Reeds in 1590 hadden zij te 's Hage „*op de Zaal*” een succursaal gesticht, die tot 1661 bleef bestaan, en de heer Willems leidt ons als een uitstekende gids achtereenvolgens binnen in het huis te Amsterdam, dat in 1638 op 't water in den Olmboom werd gevestigd en waaraan van 1640 af eene drukkerij werd verbonden, en in dat te Utrecht, waar Pieter Elzevier van 1667 tot 1675 boekhandelaar was, om ons vervolgens een blik te gunnen op „*Les Elzeviers à l'étranger*” Een bepaald huis stichtten zij alleen te Kopenhagen, waarvan ons belangrijke bijzonderheden worden verhaald, en dat waarschijnlijk eerst in 1652 ophield te bestaan. Maar behalve dat lieten zij steeds reizen in Italië, Frankrijk en Engeland, bezochten van 1595 af geregeld de Frankforter mis en hadden van 1632 af hunne correspondenten, G. Pélé en Pierre le Petit, te Parijs.

Vele en groote zaken deden zij ook met Toscane, waarheen o. a. in 1675 en 1679 boeken werden gezonden. Misschien is dit een der zeldzame punten waar in het werk van Willems nog iets bij te voegen valt. In den Nederl. Spectator van 6 Juli 1878 toch vind ik in een artikel: „*De staatsarchieven te Florence*”: „Eene „ruime plaats in de briefwisseling met dezen Guasconi „(een agent van den Groothertog van Toscane te Am-

„sterdam) wordt ingenomen door de bestelling van „boeken, waarin veelal van de tusschenkomst van „Heinsius en van Elzevier werd gebruik gemaakt.” Het is mogelijk, dat daar nog iets te vinden is, dat den heer W. onbekend bleef.

Geen wonder dat hier de naam van Heinsius genoemd wordt. De beide Heinsiussen toch nemen een aandeel in en zijn een macht in de geschiedenis der Elzeviers, die men nauwelijks overschatten kan en die men bijna niet kan verklaren, zonder aan te nemen, dat zij ook geldelijk belang bij de zaak hadden. Hunne namen worden bijna op elke bladzijde van W's werk genoemd. Zij schrijven blijkbaar dikwijls de voorrede voor een werk, dat de Elzeviers uitgeven; Daniël Elzevier geeft aan Nicolaas Heinsius bericht van zendingen van boeken naar Livorno en naar Frankfort; Nicolaas gaat in 1650 mede naar Zweden toen er sprake was een succursaal te Stockholm op te richten enz. En dat zij een schreefje voor hadden wordt o. a. ook daardoor bewezen, dat het een werk (*De contemptu mortis*) van Daniël Heinsius is, waarvan 2 exx. op perkament werden gedrukt, iets wat de Elzeviers van slechts 5 hunner uitgaven deden.

De geleerde schrijver wijdt ook een paar hoofdstukken aan de Elzevier-typen, aan de fleurons, de drukkersmerken en het papier, dat de E. gebruikten. Wij lezen daar, — het Museum Plantijn was ook hier weder de bron, — hoe de beroemde typen door een Hollandsch kunstenaar, Christoffel van Dijk, gesneden zijn, hoe zij na den dood van Daniel Elzevier in 1681 werden verkocht en in handen kwamen van Joseph Athias, den beroemden joodschen bijbeldrukker. De drukkerij van Athias werd later het eigendom van J. J. Schipper en daarna

van Johan Roman, waarna zij op 19 October 1767 gekocht werd door Johannes Enschedé. Daar gingen de stempels bij eene opruiming in het begin dezer eeuw te loor.

Is dit hoofdstuk, even als dat over de fleurons enz. belangrijk voor de geschiedenis der Elzeviersche drukken, voor de kennis van het karakter der personen, wien zij de onsterfelijkheid schonken, zijn de volgende, die over de pseudoniemen en over de correctie handelen, dat niet minder. Over het algemeen krijgt men den indruk, dat de personen niet zóó hoog stonden als hunne producten. Bij de lezing van die hoofdstukken even als bij hunnen biographiën, — vooral bij die van den grooten Abraham, — springt het in het oog, dat de Elzeviers vóór alles kooplieden waren, die uit winzucht dikwijls werken uitgaven, die met hunne beginsels streeden. Zoo drukten zij anoniem het „*Mare clausum*” van *Selden*, nadat zij *de Groot's Mare liberum* eerst hadden uitgegeven. De spaanschgezinde schrijvers over de troebelen als Bentivoglio, Conestaggio en Strada, die vooral debiet moesten vinden in roomschgezinde landen, droegen evenmin hun naam; terwijl zij het Grieksche *Nieuwe Testament*, *Thomas à Kempis' Imitatio* en *Augustinus, Confessiones* den schijn gaven of die boeken te Lyon waren gedrukt, door het vergeten van het *Batavorum* op den titel. Hunne nadrukken, die thans soms met goud worden betaald, (men denke slechts aan de uitgave van Molière), dragen: *Jouxte la copie imprimée. A PARIS*; de punt achter *imprimée*, en de kapitale letters van *A Paris* moesten het bedrog volmaken. Van Louis Elzevier zegt W.: „Tous les artifices (vertaal: knoeierijen in het „maken van titeluitgaven enz.) dont on a tant abusé depuis, il les connait et les pratique avec succès. . .

„Partout, en un mot, on reconnaît l'homme avisé, industriel, plein d'entregent, le négociant rompu à toutes les pratiques du métier.” En dan volgt de meer menschkundige dan voor Louis eervolle vraag: „Faut-il s'étonner si, malgré la modestie des débuts, sa maison a fini au bout de vingt ans par prendre rang parmi les plus importantes de Leijde?”

Ook het hoofdstuk „Correction et correcteurs” is zeer geschikt om de ingenomenheid met de Elzeviers wat af te koelen voor hen, die, met alle liefde voor boeken en fraaie drukken, den mensch boven alles stellen. Den heer Willems zelve heeft het zeker moeite gekost hier met kritische kalmte niets dan de waarheid te schrijven. Ik zal slechts een paar zinsneden uit zijn werk citeeren. „Il faut descendre jusque Louis et Daniel, c'est à dire jusque la troisième génération, pour rencontrer, non pas des savants, mais des gens doués d'une solide instruction”. . . . „Les Elzeviers n'étaient que de simples imprimeurs, fort consciencieux sans doute, mais d'une entière incompétence en matière d'érudition.” De Elzeviers lieten alle correctie over aan de schrijvers of uitgevers, en, wanneer de schrijvers soms wat onachtzaam waren of niet gewend waren met het proeven-corrigeren, dan kwamen er weleens, al was het zeldzaam, boeken voor den dag, „qui fourmillaient de fautes” b. v. de *Virgilius* van 1636, het *Tribunal medicum* van *Caldera* en *Grotii Epistolae ad Gallos*.

Merkwaardig is ook het hoofdstuk „L'in-douze Elzevier,” waaruit wij zien welk een tegenstand het kleine formaat vond, terwijl het aan de andere zijde uitbundig werd toegejuicht. Van die toejuichingen, die den Elzeviers te beurt vielen is er wel geene curieuser en meer kenmerkend voor den geest des tijds dan het

aan Daniel Elzevier gerichte vers, dat *Ménage* voor zijne *Poemata* plaatste, een vers, dat het alleen aan de Latijnsche taal dankt, dat het als bombastisch product niet ver boven Swanenburg's gedichten wordt verheven.

Het zoude ons te ver leiden, indien wij het meer dan belangrijke eerste gedeelte geheel wilden bespreken. Willems beschrijft ons het leven en streven van al de Elzeviers, die gedurende een eeuw hun vak uitoefenden, en wij zien hoe er eigenlijk slechts een paar Elzeviers zijn, waarom de overigen zich groepeeren. Het zijn vooral Abraham te Leiden en Louis en Daniël te Amsterdam. Zij zijn voor de Elzeviers wat Plantijn en Balthasar Moretus voor het huis Plantijn geweest zijn.

Het tweede gedeelte, waarin de beschrijving van 2186 werken door de Elzeviers gedrukt, waaronder 21 catalogussen, bevat bij elken titel, behalve de nauwkeurige bibliographische beschrijving, zooveel letterkundige aantekeningen, dat het op zich zelf reeds een beredeneerden catalogus vormt, zooals misschien van geene enkele verzameling bestaat en zooals alleen een man met buitengewone kennis en werkkraft dien kan maken. Sommige aantekeningen zijn van grooten omvang en meest allen van het hoogste belang. Zoo vinden wij o. a. bij N°. 1523 *Virgilio Opera* 1676, de geschiedenis van het boek en van een ex., dat de schrijver bezit, en dat ons voor het eerst den naam doet kennen van een Hollandsch binder uit de 17de eeuw. Het ex. toch, bestemd geweest voor den Dauphin, is, zooals blijkt uit de onuitgegeven correspondentie van Daniel Elzevier en Nicolaas Heinsius van 1675 tot 1679, gebonden door Magnus te Amsterdam, den eenigen Hollandschen boekbinder van dien tijd, waarvan wij eenig werk kennen.

Een afbeelding van dien band is bij het werk gevoegd. ¹⁾

Als wij die lange bibliografische lijst doorlezen en bestudeeren, betreuren wij slechts, dat geen uitvoerig register van alle daarin voorkomende namen aan het einde is bijgevoegd. De vervaardiging daarvan zou een werk zijn, dat het nut van het tweede gedeelte van het werk zeer zoude verhoogen, vooral voor hen, die de Elzeviers en de studie hunner werken niet uit een uitsluitend bibliografiesch, — ik zou hier bijna zeggen elzeviriophiliesch, — oogpunt beschouwen, maar vooral als een belangrijk hoofdstuk voor de geschiedenis der wetenschappen en letteren in de 16de en 17de eeuw, dus als eene kostelijke bijdrage voor de ontwikkelings-geschiedenis der menschheid.

Dankbaar voor het reuzenwerk dat ons werd gegeven, brengen wij ook gaarne hulde aan den drukker, die zich door de typographische uitvoering van dit werk den Elzeviersroem waardig maakte.

Jan. '81.

P. B. v. H.

¹⁾ De firma Martinus Nijhoff kwam voor korten tijd in het bezit van een Bijbel van Elzevier, 1663, gebonden in een rijk versierden rood marokko band, verguld „à petit fers”, waarschijnlijk een ex., voor geschenk bestemd, dat zeker ook uit het atelier van Magnus afkomstig is, daar het eenige stempels bevat die voorkomen op den band door den heer Willems afgebeeld.

WAGENAAR'S VADERLANDSCHE HISTORIE.

EENE AANTEEKENING OP DE BIBLIOGRAPHISCHE
ADVERSARIA , III. 171 v.v.

Wagenaars Verkorte Vaderlandsche Historie in vragen en antwoorden, voortgezet tot na den landvrede van Tilsit, met inachtneming der aangenomen algemeene spelling, ten dienste der jeugd in de scholen en huisgezinnen. Te Amsterdam, bij de opvolgers van I. Tirion, 1808. 200 blz. kl. 8°.

In een berijmde toespraak „ Aan de Vaderlandsche jeugd „ zegt de schrijver dezer blijkbaar niet algemeen bekende uitgaaf: (Dit werkje) „ wordt u thans op nieuw geschonken Door de eigen pen, dezelfde hand „. Wat deze hand schreef over de gebeurtenissen sedert den dood van Willem IV tot op de overstromingen van Januari 1809 kenmerkt zich door Wagenaarsche harts-tochtelooze gematigdheid. Als dit tot de bibliografie behoorde, zou het een merkwaardig overzicht kunnen leveren van onzijdige geschiedbeschouwing over dien hoogst bewegelijken tijd. Meer gepast in deze Adversaria is de opmerking, dat de uitgevers niet vermeld worden bij Dr. Ledeboer.

J. G. FREDERIKS.

Amsterdam.

CATALOGUS

VAN BOEKEN, VOORHANDEN IN HET MAGAZIJN

VAN

MARTINUS NIJHOFF,

TE 'S GRAVENHAGE,

EN VOOR DE BIJGESTELDE PRIJZEN TE BEKOMEN.

652. **Alkmaar.** — **A. van Pander**, Kaarte van den Alkmaarder Houte, met de daarin liggende woon- en tuinhuizen enz. 1765 plano. f 12.—
Zeldzaam ex. gedrukt op wit satijn. In een hoek staat in hs. „Voor Dom. Smit”.
653. **Anxius, F.**, Kort verhael van een zeer wonderlyke gravende Reise naer 't land der Antipodes of tegenvoetise volkeren, die begonnen en voltooit is met door de aarde heen te graven. Amst, 1676. 4to. cart. f 3.50
Bevat o. a. eene beschrijving van het Vagevuur.
654. **Archives** littéraires de l'Europe ou mélanges de littérature, d'histoire etc. Paris, 1804,5. 8 vol. 8vo. cart. f 4.50
655. **Auckland, W.**, Journal and correspondence (1782—1814). With a preface and introduction by the bishop of Bath and Wells. London, 1861. 4 vol. Av. portr. 8vo. toile. Pr. f. fl. 40.— f 16.—
Ook voor de geschiedenis van Nederland gedurende dit tijdperk van veel belang.
656. **Aytta, V. Z. ab**, Epistolae politicae et histor. ad J. Hopperum. Ed. S. A. Gabbema. Leod. 1661. pet. in-8vo. vél. f 1.75
De brieven bevatten vele bijzonderheden over de Ned. geschiedenis van de 16e eeuw.
657. **Baius, M.**, De statuum Inferioris Germaniae unione cum iis qui praeter omn. haecten. haeretic. morem etc. Et de juramento, quod eorum iussu a clero et monachis exigitur. Ed. 2a et castig. Lov., ap. P. Zangrium Tilet. 1579. pet. in-8vo. veau. f 5.—
Zeer zeldzaam. De schrijver was afgevaardigde op het Concilie van Trente, inquisiteur en rechter van het Collegium Baianum te Leuven.

658. **Bartoli, D.**, I storia della Compagnia di Gesù. Tor. 1825.
12 vol. 8vo. br. f 20.—
Asia. 3 vol.; Il Giappone. 5 vol.; Cina. 4 vol.
659. (**Baudartius, W.**) Le miroir de la jeunesse, représentant
en abrégé les choses arrivées au Pays-Bas, la tyrannie d'Espagne,
etc. Translaté du Flamend. Midd., S. Moulert. 1616. pet. in-8vo.
cart. f 5.—
Vertaling door J. de Pours van den „*Morghenwecker der
vrije Nederl. provinciën*”. Rarissime.
660. **Becanus, J. Gor.**, Opera, hactenus in lucem non edita nempe:
Hermathena, Hieroglyphica, Vertumnus, Gallica, Francica, His-
panica. Antw., Plantin. 1580. 6 tom. Av. beau portr. p. J. Wiercx.
et pl. grav. s. bois. 1 vol. fol. f 5.—
Zie over dit werk: Paquot, I. 227. De houtsneden in de afd.
Hieroglyphica, zijn gevolgd naar de oorspronkelijke monumenten.
661. **Belleforest, F. de**, Les grandes annales et histoire générale
de France, dès la venue des Francs en Gaule, jusques au règne
de Henry III. Paris, 1579. 2 vol. fol. veau. f 15.—
Vooral belangrijk voor de geschiedenis der 16e eeuw.
662. **Bendsen, B.**, Die Nordfriesische Sprache nach d. Moringer
Mundart. Herausg. v. M. de Vries. Leiden, 1860. 8vo. br. Pr.
f. fl. 6.— f 3.50
663. **Beughem, C. à**, Bibliographia histor., chronolog. et geogra-
phica, ab 1651. Amst. 1685—1701. 4 vol. — Idem, Apparatus
ad historiam liter. nov. Ibid. 1689. — Idem, La France sçavante,
1665—81. Ibid. 1683. — Idem, Incunabula typographiae s. catal.
libr. usque ad an. 1500 impr. Ibid. 1688. — En tout 7 vol.
12mo, dont 6 rel. f 10.—
Deze bibliographiën bevatten ook de opgave der artt. in
tijdschriften en verzamelingen. Zeldzaam.
664. **Beza, Th.**, De Wet Godts, Moralisch, oft der seden; Cere-
monialisch oft der ceremonien, ende Politisch oft der politics.
Ghenomen wt de Boecken Mosis. U. h. Lat. d. W. Vinck Dz.
Rott. 1611. fol. h. ld. f 4.—
665. **Bredero, G. Az.**, Alle de wercken. Amst., v. d. Plasse.
1638. 4to. h. ld. f 10.—
Oorspronkelijke uitgave. Zeer zeldzaam.
666. — Alle de wercken. Met Boertigh, amoreus en aendachtigh
liedtboek. Amst. 1644. 8vo. hrn. bd. f 3.50
Geheel compleet ex. Het ex. is wat kort afgesneden en met
eenig water.
667. **Begin ende voortgangh** van de Vereen. Nederl. O.-Ind. Com-
pagnie, vervatende de voornaemste reysen enz. (Amst. 1646) 2
dln. M. pl. langw. 4to. ld. bd. f 27.50
Deze bekende verzamelingen bevat 26 reizen naar het Noorden,
Oost-Indië enz. Goed ex.

668. **Belges illustres, Les**, par J. Altmeyer, Th. Juste, L. Polain, de Reiffenberg e. a. Brux. 1844,45. 3 vol. Av. de nombr. portraits. roy. in-8vo. cart. f 10.—
Fraai uitgevoerd werk. Geheel uitverkocht.
669. **Bibliotheca** Nicolaiana, cont. libros quos coll. C. Nicolai. Amst. 1698. pet. in-8vo. f 1.50
Belangrijke catalogus, met de prijzen in hs.
670. **Bibliotheca** Rouseana, cont. insignes et selectos libros quos coll. E. Rouse. Daventr. 1728. pet. in-8vo. vél. f 1.50
Met de prijzen in hs.
671. **Bibliotheca** librorum novorum, coll. a L. Neocoro (Lud. Kustero), et H. Sikio. Ultr. 1697—99. 5 tom. 4 vol. pet. in-8vo. vél. f 2.50
672. **Bibliothèque** universelle et historique (p. J. le Clercq), 1686—93 et Tables. Amst. 1702—18. 26 vol. Av. pl. — Bibliothèque choisie, 1703—13 et Tables. Amst. 1703—18. 28 vol. — Bibliothèque anc. et mod. 1714—27. et Tables. Amst. 1714—30. 29 vol. — En tout 83 vol. 12mo. vél. f 20.—
673. **Bibliothèque** choisie. 1703—13 et Tables. Amst. 1703—18. 28 vol. 12mo. vél. f 5.—
674. **Bibliothèque** raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe. Amst. 1728—53. Av. Tables. 52 tom. d. v. f 10.—
675. — Mème ouvr.. Amst. 1745—52. 16 vol. pet. in-8vo. br. f 4.—
676. **Bibliothèque, Nouvelle**, ou histoire littéraire des principaux écrits, qui se publient. La Haye, Janv. 1739—Juillet 1743. (Manque 1740. Janv.-Juin.) 9 vol. 12mo. vél. f 3.—
677. **Bibliothèque** impartiale. Leide, 1750—58. Tome I—X, XII—XVIII. 17 vol. pet. in-8vo. d. veau. f 3.50
678. **Bibliothèque, Nouvelle**, Belgique. La Haye, 1781—84. 6 vol. pet. in-8vo. d. veau. *Rare*. f 6.—
679. **Blaeu, J.**, Nouveau théâtre d'Italie. Nieuw groot stedeboek v. Italië of beschrijving van deszelfs steden, paleizen, kerken enz. 's Grav. 1724. 4 vol. Av. plans et planches. gr. in-fol. d. veau. *Non rogné*. f 25.—
I. Lombardije. Met 78 pl.; II. Kerkel. Staat. M. 75 pl.; III. Napels en Sicilië. M. 37 pl.; IV. Rome. M. 87 pl.
680. **Bloemendaler Minnenzangster, De**, zingende huwlijkszangen, enz. Amst. (c. 1850). kl. 8vo. hrn bd. f 1.—
Herdruk van een Liederenboekje van de 18e eeuw.
681. **Bodoni**. — **G. de Lama**, Vita del Caval. Giambattista Bodoni, e catalogo chronolog. delle sue edizioni. Parma, 1816. 2 vol. gr. in-8vo. cart. f 10.—

Het 2e deel bevat den Catalogus van al de uitgaven van den beroemden boekdrukker van 1768—1816, met belangrijke aantekeningen.

682. **Bosgoed, D. Mulder**, Bibliotheca ichthyologica et piscatoria. Catalogus van boeken enz. over de visschen, de vischteelt, de visscherijen, de wetgeving op de visscherijen enz. Haarl. 1873. 8vo. Pr. f. fl. 6.— f 4.—
Uitmunten bewerkte bibliographie.
683. **Brant, Seb.**, Aaffghebeelde narren speelschuyt. Getrouwelick overgheset in onze Nederd. sprake, door A. B. Amst., J. E. Cloppenburgh. 1635. Met 102 houtsneden. kl. 8vo. f 10.—
Zeer zeldzaam. Enkele randen zijn een weinig bevlakt.
684. **Brietius, Ph.**, Parallela geographiae veteris et novae, Par. 1648,49. 2 tom. Av. ctes. pet. in-fol. 1 vol. vél. f 7.50
Met 125 kaarten, waarbij ook eene van de koloniën in Amerika.
685. (**Calprenede**,) Cassandra. Uit de Francoische in de Nederl. tale overgezet d. F. v(an) S(ambix). Amst. 1655—1669. 5 dl. Met pl. 12mo. hr. f 5.—
686. **Capitein, J. E. J.**, Dissertatio de servitute, libertati christianae non contraria. L. B. 1742. Av. portr. ajouté. 4to. d. veau. f 5.—
In denz. bd. de Nederl. vertaling, o. d. t.: De slavernij, als niet strijdig tegen de christelijke vrijheid. Vert. d. H. de Wilhem. Leiden, 1742. Zie hierover: Navorscher, dl. 26 en 27, voorts het art. van P. A. Leupe in de Bijdragen voor taal, land- en volkenk. v. N.-I. 4e volgr. 4e dl. 4e st. (1880).
687. **Carmina illustrium poetarum Italorum**. Flor. 1719. 10 vol. pet. in-8vo vél. f 5.—
688. **Cautelen, De**, (dat is te segghen, de waerschouwinghe ofte onderwysinghe) met het canon ende ceremoniën van der Misse. Al in Latijn ende Duytsch, met aenteek. v. Petrum Viretum. Gheprint tot London. (H. Bynneman). 1578. — DEN SACK met die stucken voor den Paus enz. Ibid. 1578. — 2 tom. 1 vol. pet. in-8vo vélin. f 20.—
Zeer zeldzame boekjes te Londen gedrukt ten behoeve der Nederl. refugiés.
689. **Chansons patriotiques**, Nouv. éd. Dordr. 1795. pet. in-8vo. br. f 2.—
Verzameling van liederen, die in 1795 hier te lande gezongen werden.
690. **Collection** of state tracts, published on occasion of the revolution in 1688 a. during the reign of William III. London, 1705. 3 vol. — State tracts. London, 1689. — State tracts being a further collection of several choice treatises, 1660—90. Lond. 1692. — En tout 5 vol. fol. veau. f 50.—
Belangrijke verzameling ook voor Nederlandsche geschiedenis,

691. **Collin de Plancy, J. A. S.**, Dictionnaire féodal, ou recherches et anecd. sur les dîmes et les droits féodaux, les fiefs, les prérogatives de la noblesse, etc. Par. 1819. 2 tom. 1 vol. d. toile. f 4.25
692. **Coornhert, D. Vz.**, Wercken. Amst. 1630. 3 dln. fol. hr. bd. f 12.—
Volledige verzameling der werken van Coornhert.
693. ——— Comedie van lief en leedt. 's Grav. 1582. kl. 8vo. cart. f 5.—
Oorspronkelijke uitgave. Zeer zeldzaam.
694. ——— Abrahams uytgangh. Amst. 1621. 4to. cart. f 2.—
695. ——— M. T. Cicero, Officia Ciceronis, leerende wat yeghelyck in allen staten behoort te doen, nu eerst vertaalt in Nederl. spraken d. D. Coornhert. Haarl., J. v. Zuren, 1561. kl. 8vo. hr. f 8.—
Oorspronk. uitg. met de belangrijke voorrede van den drukker J. van Zuren over de uitvinding der boekdrukkunst. Het ex. is met wit papier doorschoten, waarop de latijnsche tekst in hs.
696. ——— Hetz. werk. Delf, 1604. kl. 8vo. h. ld. f 3.50
697. ——— Boethius, Van de vertroosting der wijsheid. U. h. Lat. Amst. 1616. Met muzieknoden. kl. 8vo. ld. f 5.—
Oorspronkelijke uitgave.
698. **Costa, Is. da**, Israel and the gentiles. Contributions to the history of the Jews from the earliest times to the present day. London, 1850. 8vo. toile Pr. f. fl. 4.90. f 1.50
699. **Courant, Koninklijke**, 1 Jan. 1807—14 Juli 1810. — Moniteur v. Amsterdam, 14—20 Juli 1810 — Courier van Amsterdam, 21 Juli 1810—30 Nov. 1811. — 6 dln. fol. h. ld. f 25.—
Officieele courant onder de regeering van Koning Lodewijk en het fransche bewind.
700. **Dialogus creaturarum** dat is twispraec der creaturen. *Aan het slot*: En is volmaect ter Goude in Hollant bi mi Gheraert Leeu. 1481. fol. hr. bd. f 300.—
Met 123 fraaie houtsnedes van dieren. Een der fraaist geïllustreerde boeken van de 15e eeuw, hoogst zeldzaam. Het ex. is in uitmuntenden toestand met breede randen.
701. **Droste, G.**, Overblyfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven, terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slagen in 1648—1703. 3e dr. uitg. m. aantt. d. R. Fruin. Leiden, 1879. 2 dln. kl. 4to. f 7.50
Volledige uitgave der gedenkschriften van Droste, vooral merkwaardig door de vele bijzonderheden over personen en gebeurtenissen van zijn tijd. De meer dan 300 blz. uitgebreide aanteekeningen van prof. Fruin maken dit werk tot een onmisbare bron voor de geschiedenis van de laatste helft der 17e eeuw.

702. **Discours, Politisch**, van de polygamia ofte veelwijverij. Uyt het Latijn en Hoogduyts vert. d. J. Lyserus. Freyb. 1675. 4to.
f 1.50
In dit geschrift wordt de veelwijverij verdedigd op grond van plaatsen uit de H. Schrift.
703. **Dussault**, Annales littéraires, ou choix des principaux articles de littérature dans le Journal des Débats, 1800—17. Paris, 1818.
4 vol. 8vo. br. f 2.50
704. **Egerton, F. H.**, A compilation of various authorities tending to illustr. the life a. character of Th. Egerton; also a sketch of the lives of John and Francis Egerton. (Paris, 1812). gr. in-fol. cat. f 5.—
Hierin een aantal onuitgegeven brieven uit den tijd van Elisabeth, ook voor Nederl. geschiedenis van belang.
705. **Eichhorn, K. F.**, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte. 5e verbess. Ausg. Gött. 1843. 4 vol. 8vo. f 5.—
706. **E(island), J. v(an)**, Venus minsieke gasthuis, waer in beschreven worden de bedrijven der liefde. Amst. 1687. kl. 8vo. hr. bd. f 1.75
707. **Enkhuizen**. — Verzameling van Enkhuizer begravenisbriefjes, 1666—1795. 72 stuks. langw. fol. f 7.50
Het is onnoodig op het nut dezer verzameling te wijzen. Genealogen vinden hier even betrouwbare data als de sterfacten kunnen geven.
708. **Epistolarum** ab illustr. et claris viris scriptarum cent. III. Coll. et ed. S. A. Gabbema. Harl. 1663. pet. in-8vo. d. veau. f 1.50
Hierin brieven van J. à Lasco, B. Vulcanius, J. Lipsius, J. Wtenbogaert, J. Arminius e. a.
709. **Erasmé**, Les Colloques, nouvell. traduits par V. Develay et orné de vignettes gravées à l'eau-forte par J. Chauvet. Paris, libr. des bibliophiles. 1876. 3 tom. 8vo. Pr. f. f 33.— f 15.—
Fraaie uitgave met talrijke vignetten, gedrukt op Hollandsch papier.
710. **l'Espine, Th. Ren. Heere van**, Hulsel en pracht der Jonckvrouwen. Overgheset uit het Francoys, in onse taele door M. Hermes van Haspregouwe. Bruessel, Mommaert. 1608. kl. 8vo. hr. f 10.—
Aan het slot: „Op de Blaeu-Lobben” en „Op der Malle Jongheren pril.” Fraai ex. Zeer zeldzaam.
711. **l'Esprit** des journaux françois et étrangers. Paris, Liège, Brux. 1775—1786. 142 vol. pet. in-8vo. d. veau. f 15.—
Ontbr. 1783, tom. XI en 1786, tome I.
712. **Euphonia**. Een tijdschrift voor den beschaafden stand. Utr. 1826—29. 4 jaarg. 16 dln. 8vo. f 5.—

713. (**Fabius, A.**) Kleine gedichten voor de lieve jeugd aan de Hoogere scholen, naar H. v. Alphen. Amst. 1856. 2 st. Met etsen, door A. Ver-Huell. 1 dl. kl. 8vo. cart. f 2.50
Parodie van de Kindergedichtjes van v. Alphen. Zeldzaam.
714. **Faits** et particularités conc. Marie de Bourgogne et Maximilien d'Autriche, 5 janv. 1476—2 nov. 1477. Recueillis par A. F. Lacroix. Mons, 1840. Av. facs. gr. in-8vo. cart. f 5.—
Slechts in gering getal gedrukt door de Société des bibliophiles te Bergen in Henegouwen.
715. **Geschiedenissen** ende handelingen die aengaen de Nederduytsche natie ende gemeynten, bysond. tot Londen, vergalert d. S. Ruytynck, C. Calandrinus ende A. v. Culenborgh. Uitg. d. J. J. v. Toorenenbergen. Utr. 1873. gr. 8vo. f 6.—
Uitg. door de Marnix-Vereeniging; niet in den handel.
716. **'s Gravenhage.** — Het Haagsche bosch vol vrolijke zangers. Amst., (c. 1850). kl. 8vo. hr. f 2.50
In denz. bd. de volg. herdrukken der liederen-boekjes: De zingende zwaan; Het vrolijke bleekersmeisje; Het zingende nachtegaaltje; De lustige jagers.
717. **Grimm, J. u. W.**, Deutsches Wörterbuch. Lpz. 1854—77. Tome I—III, V, IV. 1e Abth. 1—9; 2e Abth. 1—10; (A—Gedanke, H—Irrer, K—Kyrie). roy. in-8vo. Les tomes I—III, V. en d. veau. Pr. f. fl. 90.—
Alles wat tot dusverre van dit belangrijke werk verschenen is.
718. **Haenel, G.**, Catalogi librorum manuscriptorum, qui in bibliothecis Galliae, Helvetiae, Belgii, Britanniae etc. asserv. Lips. 1830. 4to. br. Pr. f. fl. 20.—
f 9.—
719. **Hattum, B. J. van**, Geschiedenissen d. stad Zwolle. Zwolle, 1767—76. Dl. 1—V. 1. M. pl. 4 h. ld. bdn. 8vo. f 10.—
Net exemplaar van alles wat v in dit belangrijke werk verscheen. Dl. V. blz. 263 bleef in handschrift bij de familie berusten.
720. **Hermannus, Th.**, Een constich Distillier-boeck, inhoud. die rechte conste, om alderhande wateren, cryuden, bloemen enz. te distillieren. Amst., Broer Jansz. 1622. kl. 8vo. hr. bd. f 3.—
Zeldzaam distilleer-boekje, nog van practisch nut.
721. **Hetteema, M. de Haan**, en **A. van Halmael Jr.**, Stamboek van den Frieschen, vroegeren en lateren adel. Leeuw. 1846. 2 dln. M. 42 platen. geheel rd. mar. bdn. fol. f 100.—
Buitengewoon fraai exemplaar van dit werk, dat steeds zeldzamer wordt. De 42 pl. bevatten 252 wapens in kleuren met goud en zilver.
722. (**Hieronymus**.) Dit boeck is ghenoeamt dat Vader boeck, dat in den latijne is gheheten Vitaspatrum (sic), inhoudende die historien ende legenden der heiligher vaderen enz. Delf. H. Eck. v. Homberch. 1498. Met houtsnede op den titel. fol. h. ld. bd. f 40.—
Campbell, N°. 939. Het laatste blad met typogr. merk ontbreekt,

723. (**Hieronymus**.) Dit boeck is ghenomet dat Vaderboeck, dat in den latijne is ghehieten Vitas patrū, inhoudende dye historien en legenden der heijligher vaderen enz. S. l. (Swolle,) P. v. Os, 1490. fol. cart. f 30.—
Campbell, No. 938. Fraai ex.
724. **Hogelande, C. ab**, Cogitationes, quibus dei existentia; item animae spiritualitas demonstr. Amst., Elzevier, 1646. in-12mo. vél. f 3.50
Willems No. 1038. In denz. bd.: G. Contarenus, De elementis. L. B. 1633.
725. **Homerus**, De eerste 12 boeken van de Ilyadas. Wt Grieksen in Franschen dicht. Ende nu uyt Francoyschen d. **K. van Mander**. Haarl. 1611. M. houtsn. kl. 8vo. hr. bd. f 6.—
Met eigenh. opdracht aan Is. Massa, wiens autograaf op den titel voorkomt.
726. **Hondius, J.**, Novae et ad vivum expressae icones Belgii pacificatorum, quibus adj. historia de induciis a Dom. Baudio. Amst. 1618. Av. 30 portr. en taille douce. fol. vél. f 17.50
727. **Hooft, P. C.**, Warenar, m. inleid. en aant. d. M. de Vries. Leiden, 1843. 8vo. cart. f 3.—
728. — **Uitlekundig woordenboek** op de werken van P. Kz. Hooft, uitg. d. de 2e kl. v. h. K. Ned. Instituut. Amst. 1825. 4 dln. 8vo. f 3.50
Ex. op groot papier in 4to formaat.
629. **Houwaert, J. B.**, Pegasides pleyn ofte den lusthof der maechden. Rott. 1623. 2 dln. Met platen. 8vo. hr. bd. f 7.50
630. **Howell, J.**, Instructions for forreine travell. 1642. Carefulle ed. by E. Arber. London, (c. 1875). pet. in-8vo. c. f 1.50
Herdruk van een zeldzaam boekje waarin o. a.: On the Court of Bruxells and the Netherlands; Of the wonderfull stratagems used in those wars; The best authors for the Belgick story; Of the States of Holland and their admired industry and navall strength.
731. **Iduna**. Friske rim end ùrim, samla fen H. Sitstra. Utj. fon da Selskip för friske tael- end schriftenkennisse. Liow, 1845—70. 26 dln. kl. 8vo. f 10.—
Komplete serie, zeer zeldzaam, daar vele jaargangen zijn uitverkocht.
732. **Inquisitio Hispanica**. Schrecklicher Process und erbermliche Exempel, wie man in Hispanien und anderswo mit den armen Christen umgeheth, und umb der Warheit willen Martert und Tödtet. Aus d. Latein Verdeutschet durch Wolfg. Kaufman. Eisenleben, A. Petri. 1569. 4to. vél. f 6.—
Zeer zeldzaam. Vergelijk hierover het onlangs verschenen werk van Menendez Pelayo. Zie hieronder No. 751,

733. **Huyge van Bourdeus.** Ein Niederländ. Volksbuch, herausg. v. F. Wolf. Stgt. 1860. 8vo. br. f 2.50
Herdruk van de zeldzame uitgave van: „Eene schoone historie van Huyge van Bourdeus” Antwerpen, bij Willem Vorsterman. Slechts voor de leden van het „Litterar. Vereen.” gedrukt.
734. **Huygens de Zoon, Constantijn,** Journaal van 21 October 1688 tot 2 Sept. 1696. Uitg. naar het hs. van de Kon. Akademie v. Wetenschappen. Utr. 1876,77 2 dln. 8vo. (f 14.60). f 10.—
735. **Isographie** des hommes célèbres, ou collection de fac-simile de lettres autographes et de signatures. Paris, 1828—30. 3 vol. 4to. d. rel. f 15.—
Belangrijke verzameling van 650 facsimiles van brieven van beroemde personen van alle natiën. Een Supplement op dit werk verscheen later in een deel.
736. **Joris, David,** Twonderboek, waer in dat van der werltd aen versloten gheopenbaert is. Z. pl. 1551. 4 dln. fol. Met platen. 1 oude ld. bd. f 10.—
v. d. Linde. N°. 58. Zeldzaam. Het is het eerste boek in Nederland waarin metaal-afdrukken voorkomen. Met hss. aantekeningen van de hand van Ubbo Emmius.
737. **Jaarboeken, Nederlandsche,** inhoudende een verhaal van de merkwaardigste geschiedenissen voorgevallen binnen de Vereen. provintien sedert 1747—65. Amst. 1748—66. M. Bijvoegsels en Register. 41 dln. — Nieuwe Nederl. jaarboeken, 1766—98. Amst. 1767—99. 79 dln. — Te zamen 120 dln. 8vo. h. ld. f 75.—
Geheel compleet ex. Onmisbaar bij de beoefening van de geschiedenis van Nederland in de 18de eeuw.
738. **Kaerius, P.,** Germania inferior, id est XVII provinciarum ejus novae et exactae tabulae geographicae cum luculentis descriptionibus additis a Petro Montano. Amst. 1622. Av. 28 cart. fol. cart. f 5.—
739. **Kennemerlant, Het zegenpralent,** vertoont in heerelijke gezichten, d. H. de Leth. Beschr. d. M. Brouerius v. Nidek. Amst. (c. 1760). 2 dln. Met 100 platen. fol. f 5.—
740. **Kiliaen, C.,** Etymologicum Teuton. linguae s. dictionarium Teutonico-Latinum. Cur. G. v Hasselt. Ultraj. 1777. 2 dln. 4to f 12.—
741. **Lasco, J. à,** Opera tam edita quam inedita. Rec., vitam auctoris enarr. A. Kuyper. H. C. 1866. 2 vol. 8vo. br. Pr. f. fl. 15.— f 7.50
Inhoud: De incarnatione adv. Mennon. 1545; De fug. Pap. illie. sacris. 1546; De sacramentis. 1552; De comunione Christi. 1554; Purgatio. 1556; Responsio ad Westphalum. 1560; Epistolae III de Ordin. eccl. 1556; Responsio adv. Hosium. 1558; Summa contrav. de coena, 1551; Epitome doctrinae eccles. Phris.

- Orient. 1544; Epistola de Coena. 1544; Forma ac ratio Minist
Eccl. Per. Lond. 1555; Confessio Eccl. Peregr. Lond. 1551;
Catech. Eccl. Peregr. Lond. 1551; Brevis Eccl. Peregr. Lond.
fid. explor. 1553; Catechismus Eccl. Emdan. 1554.
742. **Leeuwen, J. van**, Het geslacht Arnoldi. Z. pl. 1851. M.
wapen en 3 facs. 8vo. f 3.—
Niet in den handel. Zeldzaam.
743. **Legende** ofte historye van de snoode practyquen der dieven.
Overgeset uyt het Frans. Hierachter *Gaelers Vocabulaer*. Leyden,
1645. 12mo. hr. bd. f 2.50
744. **Liggeren, Les**, et autres archives historiques de la Gilde
Anversoise de St.-Luc, 1453—1704, transcrits (en Français et
Holl.), et annotés par Ph. Rombouts et Ph. van Lerijs. Anvers,
1865—75. 2 dln. gr. 8vo. f 18.—
Gedrukt in een gering aantal ex.; op weinigen na geheel
uitverkocht.
745. **Ludolphus de Saxonía**, Boeck vanden leven ons liefs heren
ihesu cristi anderwerven gheprint. Zwoll, P. v. Os. MCCCC.CXV.
(sic pro 1495.) Met houtsneden. fol. oude bd. f 70.—
Een der rijkst geïllustreerde werken van de 15de eeuw,
met houtsneden van de grootte der bladzijden. Het ex. en de
band hebben een weinig geleden.
746. **Magazijn, Algemeen**, van wetenschap, konst en smaak.
Amst. 1785—91. 5 dln. — Nieuw alg. magazijn v. wetenschap,
enz. 1792—99. 5 dln. — Te zamen 10 dln. 20 bd. 8vo. h. ld. f 10.—
747. **Magazijn** voor wetenschappen, kunsten en letteren, verzam.
d. N. G. v. Kampen. Amst. 1822—30. 10 dln. — Hollandsch
magazijn, enz. uitg. d. de Vries en v. Kampen. Amst. 1831. 2 dln.
Te zamen 12 dln. 8vo. f 7.50
Bevat verhandelingen van v. Orden, J. van Lennep, P. van
Limburg Brouwer, M. C. v. Hall e. a.
748. **Mander, K. van**, Dat Hooghe Liedt Salomo; sanghewijs in
rijme ghestelt. Met noch andere gheestel. Liedekens. Haerl.,
Rooman. 1601. 12mo. hr. f 10.—
Fraai ex., zeer zeldzaam. De heer Ekama vermeldt het in
zijne Haarl. bibliographie naar den Catalogus Serrure.
749. **Marchand, P.**, Dictionnaire histor. ou mémoires crit. et lit-
téraires, partic. dans la république des lettres. La Haye, 1758.
2 tom. 1 vol. fol. d. veau. f 5.—
750. **Marnix van St. Aldegonde, Ph. van**, Godsdienstige en
kerkelijke geschriften. Uitg. d. J. J. v. Toorenenbergen. 's Grav.
1869—77. 2 dln. Met Aanh. 3 bdn. Met portret naar Wiercx. 8vo.
f 18.50
Inhoud: Van de beelden afgheworpen in de Nederlanden in
Aug. 1566; Trouwe vermaninghe aan de christ. Gemeynthen;
Brieven, 1570—97; Psalmen Davids, overgeset en in dichte

gesteld, nyt den Hebreischen d. Ph. van Marnix. Leyden, L. Elzevier, 1617. Bibliographie van den Bijenkorf en le Tableau des differens de la religion, Brieven, enz. enz.

751. **Menendez Pelayo, Marc.**, Historia de los Heterodoxos Españoles. Madrid, 1880. 2 vol. 8vo. br. f 15.—

Dit werk, dat de geschiedenis der Spaansche ketters en hervormers bevat, heeft ook voor onze geschiedenis waarde, omdat het uitvoerige berichten mededeelt over de Spaansche protestanten, die hier te lande en in Duitschland hun heil zochten, zooals J. de Valdes, M. Servet, de Pineda, Cass. de Reina, Aventrot, e. a. Twee hoofdst. zijn gewijd aan „Los Erasmistas Españoles,” één aan „La Sinagoga de Amsterdam,” waarin over Uriel da Costa, M. L. de Barrios, Spinoza, enz.”

752. **Messenger** des sciences et des arts en Belgique. Gand, 1833—48. 16 vol. Av. pl. 8vo. br. *Non rogné.* f 20.—

753. **Minard v. Hoorebeke, L.**, Description de méreaux et jets de présence des gildes et corps de métiers, églises etc. Gand, 1877—79. 3 tomes. Av. de nombr. grav. de médailles. 2 vol. gr. in-4to. br. f 20.—

I. Monographies d. Gildes et Corps de métiers de la ville de Gand; II. Méreaux app. aux Pays-Bas (Noord-Nederland); III. Méreaux du Brabant et de Flandre. — Le texte en Français et en Hollandais.

754. (**Cambout de Pont-Chateau, du.**) La morale pratique des Jesuites. Col., G. Quentel. (Amst., D. Elzevier). 1669. 12mo. veau. f 15.—

Fraai ex. (h. 133 mill.) van dezen echten Elzevier. Zie Willems, No. 1421.

755. **Moréri, L.**, Grand dictionnaire historique ou mélanges curieux de l'histoire sacrée et profane. Nouv. éd. av. le Suppl. de Goujet. Revue et augm. p. Drouet. Paris, 1759. 10 vol. Av. portr. fol. veau. f 50.—

Beste en meest gezochte uitgave. Fraai ex.

756. ——— Mème ouvrage. 18e éd. Amst. 1740. 8 vol. fol. veau. f 12.—

757. **Vegiano, de**, Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne, et neuf de ses suppléments, rédigés en un seul ouvrage, p. J. S. F. J. L. de Herckenrode. Gand, 1870. 2 vol. et Armorial. — Complément. Gand, 1870—77. 2 vol. — En tout 5 vol. roy. in-8vo. f 50.—

Geheel compleet. Het Armorial bevat 2313 wapens, terwijl het Complément er nog 843 bevat, waarvan 42 gekleurd.

758. **Noordewier, M. J.**, Nederduitsche regtsoudheden. Utr. 1853. gr. 8vo. f 5.—

Geheel uitverkocht.

759. **Noort, J. C.**, Mijne geheime zending in de Nederlanden van het Engelsch staatsbewind, 1811—13. Gron. 1818. 8vo. f 2.—
Bevat eenige bijzonderheden over ons land tijdens de fransche heerschappij; het boekje komt zelden voor.
760. (**Moreau**.) L'observateur hollandais. Lettres sur l'état présent des affaires de l'Europe. La Haye, 1755—57. 36 fasc. 3 vol. pet. in-8vo. cart. f 2.50
761. **Oldenbarnevelt**. — Warachtige historie van de ghevanckenisse, bekentnisse, leste woorden en droevighe doot van den Heer Johan van Oldenbarnevelt, enz. Z. pl. 1620. 4to. f 2.50
Oorspronkelijke uitgave, waarover vergel. het belangrijke art. van Prof. Fruin in de Bijdragen v. vad. historie en oudheidk. N. Rks. IX. blz. 119.
762. **Leeuwarden**. — Oorkonden der geschiedenis v. h. St.-Anthonygasthuis te Leeuwarden, 1406—1600. Naar de oorspronk. bescheiden uitg. (Leeuw.) 1876. 2 dln. 8vo. f 10.—
Niet in den handel.
763. **Paape, G.**, Het leven en sterven van een hedendaagsch aristocraat, behelz. veele satyres enz., die het volk weeten moet. Z. pl. 1798. Met gekl. pl. 8vo. cart. f 1.50
764. (**Paquot, J. N.**) Mémoires pour servir à l'histoire littéraire d. 17 provinces des Pays-Bas, de la principauté de Liège, et qq. contrées voisines. Louvain, 1765. 3 vol. fol. br. f 8.—
Steeds een zeer gewaardeerde bron voor de geschiedenis der letteren en wetenschappen in Nederland.
765. **Pollock, F.**, Spinoza, his life and philosophy. London, 1880. Av. portr. gr. in-8vo. toile. f 10.—
766. **Quérard, J. M.**, Les supercheries littéraires dévoilées. Galerie d. écrivains français, qui se sont déguisés sous des anagrammes, astéronymes, des pseudonymes etc. Par., 1869—71. 3 tom. 6 vol. roy. in-8vo. f 30.—
767. — **A. A. Barbier**, Dictionnaire des ouvrages anonymes. 3e éd. revue p. O. Barbier, R. et P. Billard. Suite aux Supercheries littéraires de M. Quérard. Paris, 1872—75. 4 tom. 8 vol. roy. in-8vo. f 30.—
768. **Rademaker, A.**, Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche oudheden en gezichten. Amst. 1725—31. 6 dln. M. 300 fraaie platen. 4 ldn. bdn. 4to. f 15.—
Fraai ex. op groot papier. De tekst in 3 dln. gebonden; de platen met hollandsche, fransche en engelsche onderschriften, in één band.
769. (**Reigersberch, J. van**.) Dye Cronycke van Zeelandt. Antw., H. Peetersen. 1551. Av. carte grav. s. bois. 4to. vél. f 10.—
Fraai ex. met de kaart die dikwijls ontbreekt.
770. **Reis, De**, naar Utrecht. Eene Nederlandsche geschiedenis. Niet vertaald. Amst. 1798. 8vo. f 1.—

771. **Relaciones, Varias**, de los Estados de Flandes, 1631 à 1656. Madrid, 1880. pet. in-8vo. br. f 7.50
Hierin de volg. onuitgegeven verhandelingen: C. Coloma, Relacion del socorro de Brujas, 1631; J. Mascarena, Sucesos de la campãna de Flandes, 1635; L. de Cevallos y Arce, Sucesos de Flandes, 1637—1640; Viaje que el D. Juan de Austria hizo desde Cataluña à Flandes, 1656; Relaciones de la campãna de 1656 y de 1658 en los Estados de Flandes.
Slechts in een zeer gering getal exx. gedrukt.
772. **Roemer Visscher**, Zinnepoppen. Alle verciert met Rijmen enz. d. Anna Roemers. Amst. 1678. Met fraaie plaatjes. 12mo. hr. bd. f 4.50
773. **Rooses, Max**, Geschiedenis der Antwerpsche schilderschool. 's Grav. 1879. Met 10 etsen d. J. B. Michiels en 40 houtsn. roy.-8vo. linn. bd. f 10.—
774. **Rou, Jean**, Mémoires inédits et opuscules, 1689—1711. Publ. p. F. Waddington. Par. 1857. 2 vol. 8vo. br. Pr. f. fl. 8.80. f 5.—
Jean Rou was secretaris-tolk van de Staten van Holland van 1689 tot aan zijn dood (1711).
775. **Rushworth, J.**, Historical collection of private matters of State, weighty matters in law, remarkable proceedings in five Parliaments, 1618—48. W. the Trial of Thomas, Earl of Strafford. London, 1659—1701. 8 vol. Av. portr. fol. veau. f 50.—
776. **Rijnevelshorn, A. J.**, Wisse tijding van de nabijheidt des jongsten dags; alsoock van Gog ende Magog, het Laetste oordeel enz. Amst. 1565. 4to. hr. bd. f 1.25
777. **Sandius, C. C.**, Bibliotheca anti-Trinitariorum, s. catalogus scriptorum et narratio de vita eorum auctorum, qui dogma de trtbu in unico Deo impugnarunt. Freist. 1684. pet. in-8vo. vél. f 6.—
Zeer zeldzaam. Het boekje bevat een vrij naauwkeurige bibliographie van de Sociniaansche literatuur.
778. **Savern von Franckenberg, A.**, Theatrum urbiu. Warhafftige Contrafeytung und summar. Beschreibung fast aller vornemen Stätten, Schlössern u. s. w. Fft. 1610. Av. nombre de grav. s. bois. pet. in-8vo. vél. f 10.—
Hierin komt de beschrijving voor van een aantal Nederl. steden, waarvan 5 met de platte gronden.
779. **Scheffer, J. G. de Hoop**, Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland van haar ontstaan tot 1531. Amst. 1873. 2 dln. 8vo. Pr. f. fl. f 5.50. f 3.—
780. **Schueren, Gherardi de**, Vocabularius qui intitulatur Teuthoniste. Acc. Termini Graecorum et Libellus de partibus indeclinabilibus. Col., A ther Hornen. 1477. Tome II. (Lat.-Holl.) fol. veau ancien rest. avec fermoirs. f 40.—
Oorspronkelijke uitgave; zeer zeldzaam.

781. **Serrure, R.**, Dictionnaire géographique de l'histoire monétaire belge. Brux. 1880. Av. pl. 8vo. br. Pr. f. fl. 7.50. f 5.—
782. **Schotel, G. D. J.**, Geschiedenis van den oorsprong, de invoering enz. v. d. Heidelbergschen Catechismus. Amst. 1863. 8vo. br. (fl. 3.25). f 2.50
783. **Schouwburg** van in- en uitheemsche letter- en huishoudkunde. 's Grav. 1805—10. 10 dln. h. ld. f 4.—
Kritisch tijdschrift, waarin artikelen van J. Scheltema, J. Schultz, J. D. Janssen, J. Immerzeel Jr. e. a.
784. **Sepulveda, J. G.**, Opera, cum edita, tum inedita, accur. Regia hist. Academia. Matr. 1780. 4 tom. 2 vol. gr. in-4to. d. veau. f 25.—
Belangrijk voor de geschiedenis van Nederland in het tijdvak van Karel V en Philips II.
785. **Servilius, J.**, Dictionarium triglotton h. e. tribus linguis Latina, Graeca et ea quod tota haec Inferior Germania utitur. Antv., J. Steels. 1560. anc. rel. Titre et prem. ff. tachés. f 5.—
Zeldzaam oud-Nederl. Woordenboek.
786. **Sick, J. F.**, Nogle bidrag til Christiern II's historie under Lanflygtigheden. Kjöb. 1860. Av. portr. 4to. br. f 3.—
De schrijver heeft veel gebruik gemaakt van de Nederl. en Belgische archieven.
787. **Sloet, L. A. J. W.**, Van Al's Onderzoekingen, schetsen en mededeelingen. Arnh. 1871. Met portr. roy. 8vo. f 4.—
Niet in den handel. Het werk bevat een herdruk van een 15tal verspreide opstellen, meerendeels over Geldersche geschiedenis.
788. **Stern, D.**, (**Mad. d'Agoult**), Histoire des commencemens de la république aux Pays-Bas, 1581—1625. Paris, 1872. 8vo. br. Pr. f. fl. 3.30. f 2.—
789. **Stirum, W. van Limburg**, Stamtafel der Graven van Limburg Stirum, met eenige geschiedk. aantekeningen. 's Grav. 1878. Met 3 lith. pl. en 3 afbeeld. v. wapens. gr. 4to. linnen. f 7.50
790. **Thesoro politico**, cioè relationi, istruzioni, trattati, discorsi varii d'Ambassadori. Col. 1593—1601. 2 vol. in-4to. vieux mar. rouge, aux armes. f 10.—
Hierin o. a.: *Relatione delli Stati e governi di Fiandra*. Het ex. is een weinig gevlekt.
791. **Thurloe, J.**, Collection of state papers . . . containing authentic memorials of the engl. affairs from the year 1638 to the restoration of King Charles II. Publ. from the originals . . . with a life of Thurloe. By Th. Birch. Lond. 1742. 7 vol. fol. veau. f 60.—
Belangrijke bron zoo voor de geschiedenis van Engeland als der Vereen. Nederlanden. Zie hierover het opstel van prof. Fruin in de Bijdragen voor Vaderl. geschiedenis, N. R. III. bl. 218,

792. **Tubel, C. G.**, Korte onderrichting van de musiek, met LXXVII handstukkies voor het clavier. Beneevens eene korte verhandeling van het contrapunct. Amst. (1766). langw. 4to. cart. f 3.50
Dit werkje van 123 blz., waarvan 30 blz. aan de theorie zijn gewijd, terwijl de overigen door pianomuziek worden ingenomen, komt, als alle oude muziekwerken, zelden voor.
793. **Tijdschrift, Driemaandelijksch**, 's Hage, 1836, 38. 4 stn. 8vo. f 1.50
Niet verder verschenen. Dit tijdschrift bevat artikels van N. Olivier, J. R. Thorbecke, J. W. Holtrop, D. Buddingh e. a.
794. **Tijdspiegel, De**, 's Grav. en Arnh. 1844—76. 33 jaarg. 66 dln. Met pl. gr. 8vo. f 35.—
Een compleet ex. van dit tijdschrift komt zelden voor.
795. **Udemans, C.**, Nederlandsche tragi-comedie, vertoonende het gewoel der voorledene en tegenwoordige oorlogen van de Vereen. Nederlanden. Z. pl. 1652. 4to. f 3.50
796. **de Vaines, Dom**, Dictionnaire raisonné de diplomatique cont. les règles pour servir à déchiffrer les anciens titres, diplômes, etc. Paris, 1774. 2 vol. Av. pl. veau. f 14.—
797. **Leeuwenhorn. — D. Az. Valcooch**, Chronycke van Leeuwenhorn, voortyden ontrent der Sijpen gelegen, over veel hondert jaeren verdroncken. Hoorn, W. Andriesz. 1599. kl. 8vo. hr. bd. f 5.—
Eerste druk, zeer zeldzaam.
798. — — — Chronycke v. Leeuwenhorn. Verm. druk. Amst. 1740. M. kt. 4to. h. ld. f 1.50
In denz. band: C. Bruin, De lustplaats Soelen, 1723. M. pl.
899. **Vazquez, Al.**, Los sucesos de Flandes y Francia del tiempo de Al. Farnese. Madrid, 1879,80. 3 vol. 8vo. br. f 28.—
Dit belangrijke werk behandelt de geschiedenis der Nederl. oorlogen van de jaren 1577—92, door een ooggetuige geschreven, en thans voor het eerst uitgegeven naar het hs. berustende op de Nat. Bibliotheek te Madrid. Strada schijnt deze Memoriën gekend te hebben, Motley heeft ze te vergeefs gezocht.
800. **Vermesse, L.**, Dictionnaire du patois de la Flandre française ou wallonne. Douai, 1867. gr. in-8vo. br. Pr. f. fl. 5.50. f 2.50
801. **Vingboons, P.**, Gronden en afbeeldsels der voornaamste gebouwen van alle die hij geordineert heeft. Amst., Dankerts, 1688. Met 61 pl. fol. hr. bd. f 12.—
Eerste, fraaie uitg. Vele dezer gebouwen versieren nog de Heeren- en Keizergrachten te Amsterdam.
802. **Voltaire**, Oeuvres complètes. Paris, Dupont. 1823—27. 72 vol. 8vo. br. f 40.—

803. **Wagenaar, J.**, — **D(ujardin) et S(ellius)**, Histoire générale des Provinces-Unies. Paris, 1757—76. 8 vol. Av. ctes, pl. et portr. 4to. veau. f 15.—

Vertaling van het beroemde werk van Wagenaar eenigzins gewijzigd en vermeerderd. Zie: Bibl. Adversaria. III. blz. 179.

804. **Wander, K. F. W.**, Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Lpz. 1866—80. 5 vol. imp. in-8vo. d. mar. f 96.—

805. **Wapenkaart**, behelz. alle de wapens en naamen van de H.H. veertigen van Leiden, sedert 1449 tot 1758, door G. v. Ryckhuisen en A. Delfos. Leyden, 1758. Titel, opdracht en 4 platen, waarop 754 wapens. gr. fol. h. ld. f 12.—

Buitengewoon fraai exemplaar; de opdracht en de wapens zijn fraai gekleurd en met goud en zilver opgewerkt. *Zeldzaam*.

806. **Werken** uitgegeven door de **Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen**. Gent, 1839—75. 61 dln. roy. 8vo en 1 deel 4to. f 325.—

Geheel compleet ex. *op groot papier*, zooals er slechts 36 exx. voor de leden der Maatschappij werden getrokken; met de werken, die **alleen voor de leden zijn gedrukt en dus slechts in 36 exx. bestaan**. Van de eerstgenoemden werden van elk werk 100 exx. op gewoon papier in den handel gebracht.

Fraai exemplaar gebonden in half blauw kalfsleideren banden. Volgt de inhoud:

1e *Reeks*. Wetten. — 1. Beclach v. Hembyze. — 2. Dagverhael oproer te Antwerpen. — 3. Kronyk v. Vlaenderen. 2 dln. — 4. Leven v. Sinte Amand. 2 dln.

2e *Reeks*. Wetten. — 1. Beleg v. Gent. — 2. Keurboek v. Antwerpen. — 3. Der Vrouwen heimelijkheid. — 4. Reformatie v. Maegdendale. — 5. Privilegiën van St.-Truyen. — 6. De vroede ende dwaze maegden. — 7. Polit. balladen. — 8. De Boec van Catone. — 9. Oudvlaamsche liederen. — 10. Reyze naar Weenen. — 11. Verslag v. 't Magistraet v. Gent. — 12. Leven van Philips den Stauten. — 13. Leven v. Joannes den Onbevreesden. — 14. De Grimbergsche oorlog. 2 dln. — 15. Memorieboek v. Ghendt, 1301—1793. 4 dln.

3e *Reeks*. 1. v. Ruusbroec, De gheestel. Tabernacule. 3 dln. — Boec v. watter geschiedt is binnen Brugge. — 3. Lamentatie v. Zegher v. Male. — 4. Dat boec van de twaelf dogheden. — 5. Dagboek v. J. de Potter. — 6. De weerbare mannen v. h. land v. Waes. — 7. Dat boec van de VII trappen. — 8. Tafereelen uit het leven van Jesus. (**Op perkament, in-4to**). — 9. Dat boec van den twaelf beghinen. — 10. A. v. Hermelghem, Nederl. historie 2 dln. — 11. Jaerboeken v. h. Gilde v. St. Antone. 4 dln. — 12. Die Chierheit d. gheestel. brulocht. — 13. C. de Clerck, Gedichten. — 14. Leven v. Pater v. Hamme. — 15. Ph. Wielant, Practijcke crimineel.

4e Reeks. 1. M. v. Vaernewijck, Van die beroerl. tijden in die Nederlanden. 3 dln. — 2. Werken v. Zuster Hadewijch. I. Gedichten.

Werken alleen voor de leden bestemd: 1. Dystorie van Saladine. — 2. Historie v. Griseldis. — 3. Declaratie van de Triumphe bewezen aan Philips. — 4. Incomste v. den Prince v. Orangiën. — 5. Mariken v. Nimweghen. — 6. Van Homulus, een schoone comédie. — 7. 't Baghijken. v. Parijs. — 8. De Spiegel d. Jongers. — 9. Dialogus tusschen Salomon ende Marcolphus. — 10. Keukenboek der 15e eeuw.

Bijgevoegd is: Ph. Kervijn de Volkaersbeke, Les Bibliophiles Flamands, leur histoire et leurs travaux. 1853.

Van deze belangrijke verzameling bestaat hier te lande in geen bibliotheek een geheel compleet ex.

807. **Westerhoff, R.**, Oudheidkund. verhandeling betr. de kleine rookpijpjes. Gron. 1860. M. pl. 8vo. f 1.25
808. — Verhandeling over de kol- of heksekringen. Gron. 1859. 8vo. f 1.—
809. **Williams, Roger**, The actions of the Lowe Countries, (1560—1579). London, H. Lownes. 1618. pet. in-4to. d. veau. f 10.— Oorspronkelijke uitgave. Zeer zeldzaam.
810. **Wilson, J.**, Works. Ed. by Ferrier. London, 1855—58. 12 vol. 8vo. toile. Pr. f. fl. 46,80. f 25.—
I—IV. Noctes Ambrosianae; V—VIII. Essays critical a imagin. IX. X. Recreations of Chr. North; XI. Tales; XII. Poems.
811. **Winwood papers**. Memorials of affairs of state in the reigns of Queen Elisabeth and King James I. Coll. from the orig. papers of Sir Ralph Winwood, secretary of State, comprehend. the negociation of Neville, Cornwallis, Carleton etc. at the courts of France, Spain a. in Holland, etc. (1596—1613). Ed. by E. Sawyer. Lond. 1725. 3 vol. fol. veau. f 25.—
Ook voor de Nederl. geschiedenis van dit tijdperk een belangrijke bron.
812. **Witt, J. de**, Brieven, gewisselt tusschen hem ende de gevollmagtigden van de Vereen. Nederlanden, 1652—69. 's Hage, 1723—25. 6 dln. en Reg. — **Resolutiën** en Secrete Resolutiën der Staten van Holland en Westfriesland onder J. de Witt. Utr. 1717. 3 dln. — **Verhael** van v. Beverningh, Nieupoort, enz. als gedeput. van de Stat.-Gen. aen de republyck v. Engelandt. 's Hage, 1725. — Te zamen 11 dln. 4to. rb. bd. f 15.—
Pracht-ex. op groot papier.
813. **Zutphen Az., P. van**, Een brief over den Franschen tijd en dan een vrouwenpraatje in de Gorkumsche volkstaal. Gor. 1866. 8vo. f 0.50

Door MARTINUS NIJHOFF, te 's Gravenhage,
is uitgegeven:

LES ELZEVIER,

HISTOIRE

ET

ANNALES TYPOGRAPHIQUES,

PAR

ALPHONSE WILLEMS.

Een deel roy. 8vo. Met platen en facsimile *f*15.—.

Zie over den inhoud van dit belangrijke werk de opstellen van Dr. M. F. A. G. CAMPBELL in *De Nederl. Spectator*, 1880, N°. 27; van P. A. TIELE in *De Gids*, 1880, N°. 12; van M. NIJHOFF in het *Nieuwsbl. v. d. Boekh.*, 1880, N°. 41 en van P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK in dit Nummer van de *Bibliographische Adversaria*.

NIEUWSTE CATALOGUSSEN

uitgegeven door **MARTINUS NIJHOFF** te 's *Gravenhage*.

- 160 Uitgebreide verzameling boeken en plaatwerken over alle vakken, in alphabetische volgorde en naar de onderwerpen. 3366 N^{os}.
- 161 Staatswetenschappen en rechtsgeleerdheid, waarbij een belangrijke verzameling over oud-Hollandsch recht. 3470 N^{os}.
- 162 Nieuwe aankopen van verschillende boeken. 273 N^{os}.
- 163 Genealogie en Heraldiek en boeken over het Huis van Oranje. 564 N^{os}.
- 164 Nieuwe aankopen van verschillende boeken. 240 N^{os}.
- 165 Entomologie, bevattende meerendeels aankopen uit de bibliotheek van **Mr. S. C. SNELLEN VAN VOLLENHOVEN**. 309 N^{os}.

Deze Catalogussen worden allen op franco aanvraag gratis afgeleverd.
